

Tarp šlovės ir pasmerkimo

EDUARDAS CINZAS

ĮVADAS

Ne vieną šimtmetį galima vadinti išeivių ir tremtinių epocha. Įvairūs neramumai vertė rašytojus palikti gimtuosius kraštus gelbstint save nuo dvasinio ir fizinio sunaikinimo, kurti naują gyvenimą svetur. Pokario lietuvių išeivijos literatūra buvo labai įvairi. Dalis kūrėjų išlaikė ankstesnės kūrybos pobūdį, atsivežtą iš tarpukario Lietuvos, todėl jų kūryba liko mažai pakitusi. Dažniausiai rašytojai gyveno istorinės ar nepriklausomybės laikų vizija, nebanddami giliau pažvelgti į Vakarų civilizaciją, kuri gyvavo čia pat, už sienos. Tačiau buvo ir kitaip nusiteikusių.

Visos išeivijos kontekste įdomiai išskyla Eduardo Cinzo kūryba, susilaukusi prieštarų vertinimų – ne taip seniai Lietuvoje, anksčiau išeivijoje. Vienu literatūros kritikų garbinta, kitų peikta, ji balansavo tarp šlovės ir pasmerkimo. Šis rašytojas buvo pirmasis, kurio kūrybos nesiryžta priskirti nei išeivių, nei sovietinės Lietuvos kūrėjų grupėms; tai pirmasis išeivis, susilaukęs tokio pripažinimo Lietuvoje, pirmasis, įstojęs į atkurtą Lietuvos rašytojų sąjungą.

Sovietmečiu buvo taip apibūdintas Cinzo novelių rinkinys *Spąstai*: „Knyga apie kapitalistinio pasaulio gyvenimo būdą ir žmogaus likimą. Mums itin artimas ir svarbus humanitarinis šio rašytojo požiūris į žmogų, ypač nuskriaustą, vadinamąjį „mažąjį žmogų“, kuriam skaudžiai svetimia ir pikta yra viso buržuazinio pasaulio aplinka ir dvasia“ (56, p.4), arba „įdomus

literatūros reiškiny, praplėtęs lietuvių prozą naujais vaizdavimo objektais, originaliais personažais“ (41, p.178). Tačiau susilaukus sėkmės Lietuvoje, išeivija ėmė kaltinti rašytoją prisitaikėliškumu (72, p.1). Cinzas ir sovietinės Lietuvos veikėjai savaip atremdavo kaltinimus ir pasidžiaugdavo, kad rašytojo kūryba priimama palankiai.

Ar iš tiesų Cinzas toks originalus ir kokios kūrybinės priežastys laidavo jo sėkmę? Šiame darbe siekiama patyrinti jo kūrybą keliais aspektais, iš kurių svarbiausias – personažai. Autoriaus nuomone, kūrybinę sėkmę lėmė ne tiek meistriška rašymo maniera, kiek natūralus personažų lietuviškumas. Cinzo beletristikoje nėra perdėm tautiškos, išeiviškos tematikos ir atributikos, nors paskiruose kūriniuose ir veikia lietuviai. Net ir vaizduodamas kitų tautų žmones, rašytojas savo pasaulėjauta ir dvasia lieka lietuviškas.

Eduardas Cinzas rašo apie jam artimą Belgijos gyvenimą, Vakarų Europos gyventojus ir jų santykius. Jam teko iš arti susidurti su ieškančiais darbo ar pragyvenimo šaltinio žmonėmis, Antrojo pasaulinio karo nublokštais į šią šalį. Cinzas dažnai vaizduoja lietuviams nebūdingo mentaliteto, papročių, gyvensenos asmenis, tačiau taip pat sprendžiančius sudėtingas žmogiškųjų santykių problemas. Galbūt lietuviška tematika būtų varžiusi autoriaus užmojus. Tačiau kone kiekvienoje novelėje skamba lietuviški vardai – Jurgis, Ugnė, Stepas, Jokūbas, Irena, Julius. Išskyrus vardą, šie personažai beveik neturi jokių kitų

Eduardas Cinzas literatūros vakare Ročestery

Jurgio Jankaus nuotrauka
VDU Išeivijos studijų centras

lietuviškų broožų, net neužsimenama apie jų kilmę. Kas tai sąlygojo – pagarba lietuviškiems vardams? Duoklė lietuvių skaitytojui?

Rašant darbą, naudotasi metodologine medžiaga apie literatūrinius personažus, taip pat sukaupia medžiaga apie Cinzą ir jo kūrybą Lietuvos bei išeivijos periodikoje. Duomenys rinkti iš visų jo romanų ir novelių, publicistikos, kelionės įspūdžių. Cinzo personažai lyginami su kitų išeivijos rašytojų ir kitų autorių sukurtais veikėjais. Apžvelgiamas jo paties gyvenimo kelias, artimas kūriniuose vaizduojamai tikrovei, nuosekliai apibūdinamos visos rašytojo knygos, jų panašumai ir skirtumai, teigiamybės ir trūkumai.

ŽVELGIANT Į PRAEITĮ

Bene didžiausia kultūros ir politikos veikėjų emigracija prasidėjo Antrojo pasaulinio karo pabaigoje. 1944 m. rudenį daug vyrų, traukiantis nuo fronto į Žemaitiją ir Rytprūsius, buvo vokiečių mobilizuoti – nuvaryti kasti apkasų, statyti įtvirtinimų – ir buvo vežami vis tolyn nuo Lietuvos. Vokietijoje iš mobilizuotų vyrų buvo komplektuojamos komandos, kurios dirbo Rytų fronto daliniuose pačius sunkiausias darbus: tiesė geležinkelius, kasė apkasus, statė bunkerius. Tremtiniai išsisklaidė po Vakarų Vokietijos teritoriją ir Austriją.

1945 m. gegužę sąjungininkų kariuomenė išlaisvino tremtinius, iš priverstinio darbo fabrikuose ir gamyklose išvadavo svetimšalius darbininkus. Jie buvo pavadinti perkeltaisiais asmenimis (DP – Displaced Persons). „Lietuviai ir kiti pabaltijiečiai užėmė senas kareivines ir kitokius pastatus ir buvo priversti leisti niūrias monotoniškas dienas“ (22, p.94). DP stovyklų gyventojai neturėjo nei teorinių, nei praktinių teisių, negalėjo reikalauti darbo už stovyklos ribų, laisvai keisti

gyvenamąją vietą, tenykštė spauda buvo griežtai cenzuruojama. Nors sąlygos buvo blogos, DP stovyklose prasidėjo gyva, aktyvi kultūrinė veikla: susikūrė tautinės išeiviškos bendruomenės su sava periodika, leidyklomis, veikė lietuviški vaikų darželiai, pradinės mokyklos, progimnazijos, gimnazijos. Kūrėjai nebuvo verčiami tuoj pat persiorientuoti į svetimias kalbas ir turėjo savo kalbos autonomiją.

Iš Baltijos valstybių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – pasitraukė turbūt du trečdaliai visų rašytojų. „Tai tikras baltiškas unikumas pasaulio literatūrų istorijose, kai vienu sykiu egzodo keliu patraukia tautos rašytojų dauguma“ (43, p.12). Masinis rašytojų pasitraukimas padalijo lietuvių literatūrą į dvi dalis – į sovietų kariuomenės užgrobtos krašto ir laisvojo pasaulio.

Pasitraukę į Vakarų išeiviai turėjo iškęsti visus karo pabaigos pavojus. Sąlygos kurti nebuvo palankios nei stovykliniu laikotarpiu, nei vėliau emigracijoje. Tačiau buvo pagrindinė sąlyga menininkų saviraiškai – jie buvo laisvi. Pašalpomis remiamas, bet psichologiškai sunkiai pakeliamas gyvenimas DP stovyklose vertė galvoti, kaip gauti nuolatinį darbą.

1946 metais Anglija pradėjo siūlyti DP stovyklų moterims darbą ligoninėse ir sanatorijose. Belgija kvietė darbininkus į anglių kasyklas, Kanada – į miško kirtimo ir kelių tiesimo darbus. Nuo 1947 metų lietuvių tremtiniai jau masiškai kėlėsi į Angliją, Kanadą ir Australiją, taip pat Kolumbiją, Venesuelą. 1949-aisiais didžiausiam lietuvių skaičiui išvykus į JAV, stovyklinis gyvenimas baigėsi. „Svetimose šalyse įsikūrimas laikinai apstabdė kultūrinę veikimą“ (50, p.12). Vokietijoje pasiliko tik keli rašytojai, kitose šalyse – vienas kitas (Belgijoje – Zenta Tenisonaitė ir E.Cinzas). Stipriausiai lietuvių bendruomenė Europoje veikė Anglijoje. Čia leidžiamoje spaudoje pasirodė pirmieji Cinzo kūriniai, čia jis mėgino išleisti pirmąją savo knygą.

Naujoji lietuvių literatūra suklestėjo išėivijoje. Kaip tik tada brandžių knygų išleido ir vyresniosios kartos rašytojai, ir nepriklausomybės metais subrendę literatai. Jauniausioji žemininkų karta paskui save patraukė gerokai už save jaunesnius. Tačiau išsiblaškytas po įvairius žemynus neleido sukurti palankios literatūrinio gyvenimo atmosferos, rašytojas dažniausiai jautėsi vienišas savo interesų pasaulyje. Kita vertus, tai padėjo nusigręžti nuo įprastos kaimo buitės ir leido pasižvalgyti po tolimiausius žemės kampelius. Lietuvių literatūroje pasirodė naujų temų, naujų raiškos būdų. Naujieji kraštai buvo tiesiog egzotiški, tuo ir įdomūs, kad tapo kone lietuviškais – apie juos buvo rašoma lietuviui lietuvių kalba. Taip išėivijos literatūroje su naujomis idėjomis ir problemomis pasirodė nuo 1947 metų Belgijoje gyvenantis ir apie tos šalies žmones rašantis Eduardas Cinzas.

Belgija per karą nukentėjo kur kas mažiau negu kitos mažesnės kaimyninės šalys, ir jos ekonominė būklė 1945–1946 metais buvo daug geresnė, tačiau belgus kamavo vidinė nesantaika, su paslėpta pašaipa parodoma ir E.Cinzo kūryboje (7). Atsinaujino senas konfliktas tarp prancūziškai kalbančių antiklerikalų valonų ir konservatyvių katalikų flamandų: pirmieji kaltino pastaruosius, kad nerūžtingai priešinosi vokiečiams. Cinzas šaipėsi: „Bičiuliaujasi kaip kirvis su akmeniu, bet vis tiek turi gyventi vienoje troboje, tad apsieina be muštynių“ (65, p.11); „(...) tremtyje sudaryta vyriausybė Londone buvo praradusi ryšį su Belgijos realybe. Bendrą valstybės būseną galima apibūdinti kaip laukimo, kas bus toliau“ (57, p.128). Daugiausia teko karaliui: jis buvo kritikuojamas dėl to, kad 1940 metais nepasitraukė iš šalies, be to, kad nacionalinės nelaimės metu antrą kartą vedė. Karalius galiausiai atsižadėjo sosto savo sūnaus labui, tačiau pats titulo pa-

vainimas jau neskambėjo taip išdidžiai kaip anksčiau. Cinzas esant progai vis užsimindavo, kad karalius „geras žmogus buvo, mielas kaimynas, kasdienių skausmelių bendrakankis“ (30, p.37), mat rašytojas gyveno šalia jo rūmų, žmoną gydė tas pats daktaras kaip ir karalių.

Belgija ant kojų stojosi gana lėtai. Visą šeštąjį dešimtmetį ją kamavo nedarbas, kai tuo tarpu daugelyje kitų šalių bedarbių jau nebuvo. „Belgija buvo pirmoji šalis, kurioje kilo visuotinis streikas; kitas toks streikas, įvykęs 1960 m., vėl atskleidė nemažą pramonės darbininkų nepasitenkinimą“ (42, p.396). Sunkioji pramonė ir ypač anglių kasyklos patyrė didelių sunkumų, kol prisitaikė prie pokario sąlygų. Jos „pažanga šeštąjį dešimtmetį buvo viena iš lėčiausių žemyne, bet septintojo pradžioje ėmė spartėti“ (42, p.227). Belgiją stipriai paveikė bendroji Europos pramonės ir juodosios metalurgijos krizė, po karo ji prarado kolonijas Afrikoje ir Pietryčių Azijoje. Šalį gelbėjo tai, kad nereikėjo įsivežti maisto produktų, nes žemės ūkis patenkino vidaus poreikius.

Belgija užtruko ilgiau negu kitos Europos šalys, kol išėjo iš aštuntojo dešimtmečio sąstingio. Cinzas laiškuose dažnai skųsdavosi nestabilia politine Belgijos padėtimi. Bet politinės krizės nesmarkiai atsiliepė ekonomikos būklei, o socialinės rūpybos sistema, labai svarbi rašytojui dėl patirtos traumos, buvo viena toliausiai pažengusių Europoje.

„Mane stebino jo meilė gimtinei, jo jautrumas žmogui, sugebėjimas suprasti ir padėti net visai nepažįstamam, jo blaivus ir teisingas vertinimas to, kas dabar vyksta Lietuvoje“, – taip 1990 metais E.Cinza apibūdino jo vaikystės draugas, Tytuvėnų žemės ūkio mokyklos dėstytojas Ignas Viržintas (68, p.3). Iš jo sužinome apie rašytojo vaikystę, būdą, nes pats Cinzas apie save nemėgo kalbėti, o jeigu ir kalbėdavo, tai dažnai su humoru, ir būdavo sunku suprasti, kur

čia tiesa, o kur juokai. Lietuvių egzodo rašytojų autobiografijose rašytojo pateikta medžiaga labai šykšti: gimimo metai, parašyti kūriniai, ką myli ar mėgsta, ir vienas sakinytis apie kūrybos procesą. Ir kūryboje Cinzas stengėsi kalbėti trumpai ir tiksliai; šis bruožas išliko visą gyvenimą. Gal todėl atsilygindavo kitur: pokalbiuose būdavo nepralenkiamas pašnekovas ir aštraliežuvis.

Eduardas Cinzas gimė Žemaitijoje, Rietavo miestelyje, 1924 m. balandžio 14 d. Tėvai gyveno neturtingai, tad kaimynai dažnai matydavo Adį (Eduardą) bekramtantį sausos duonos žiauberį. Neturtas nepavertė paniurėliu, atvirkščiai, jo „drąsa, laisvės pripažinimas, sumanumas ir judrumas kerėdavo bendraamžius. Aš jam ir pavydėjau, ir norėjau juo sekti, jį pamėgdžioti“, – prisimena Viržintas (69, p.8). Čiužai gyveno pačiame Rietavo miestelyje, dvare, o Ignas – Kadagynų kaime, į kurį vedė takeliai per dvaro parką. Būsimasis rašytojas „buvo priešingybė kukliam ir nedrąšiam, „bailiam verkšniui“, kaip pats save apibūdino, kaimo vaikui Ignui (46; nr. 1; 4).

Adis nešiodavosi knygele, iš kurios semdavosi sąmojo. Su knygomis eidavo per parką prie Jūros meškerioti, paskui save vesdamas katiną. Meilė katėms išliko visą gyvenimą. Užmesdavo meškerę ir, sekdamas plūde, skaitydavo. Prie jo pamažu pritapo Ignas. Žvejodami dalijosi, ką būdavo atsinešę, kartais Igną pavaišindavo, retu pyragu pasigirdamas. Išvedžiojo jis Igną po visus Jūros užutekius parke ir atokiau nuo jo, rodydamas, kur geriau kimba, aiškindamas, kaip masalą geriau paruošti, žuvį privilioti. Ypač didelį poveikį abiem darė turtingos praeities Rietavo apylinkės ir Rietavo dvaras.

Buvo ambicingas, be apgaulės ir santūrus, kietas ir savarankiškas, Draugiškumą laikė svarbiausia savybe. Visur ieškojo atsakymų į visokius „kodėl?“. Vasaromis

būdavo rudai įdeges, bet dažnai nepavalges, nustvertą duoną kirsdavo seilių nenulaikydamas. Klasėje buvo pilnas juokų nenuorama. Daug keblumų sudarydavo tiems mokytojams, kurie buvo pasipūtę, įpratę įsakinėti, nevertino jo platesnės nuovokos. Jo rašiniai klasėje buvo skaitomi visiems garsiai. Kiek paūgėjęs daug sportavo. Be jo nebūdavo judraus kvadrato, azartiško krepšinio. Kur Adis – ten pergalė. Tik ne visada galėdavo taip pramogauti – turėjo sunkiai dirbti su tėvu mūrininku. Mokėsi Telšiuose, karo metais buvo vieno fabrikėlio Kaune techninis vedėjas.

Cinzo likimas susiklostė tragiškai. Pirmosios sovietinės okupacijos metais jis su broliu spausdino mašinėle antirusiškus lapelius. Bolševikai juos sulaukė, šiek tiek patampė ir tardė Telšiuose (29, p.14). Eduardas ištrūko, bet brolis Antanas Rainiuose buvo nužudytas, o jis pats įtrauktas į karo sukuri. „Vokietijon pasitraukiau 1944 m. kartu su pusbroliu, o visa mūsų šeima liko Lietuvoje. Tuomet man buvo vos dvidešimt metų“ (16, p.1). Karo pabaigoje pateko į vokiečių kariuomenę. „Jis kovėsi fronte prieš tuos, kurių auka, jo manymu, tapo brolis“, – rašo Viržintas (69, p.8). Cinzas iš tiesų tarnavo tankų divizijoje („į vermachtą ėjau tarnauti manydamas, kad ginsiu Lietuvą“; 16, p.4), „Budapešte net su rusais „bulvėmis apsimėtėme“ (31, p.18), tačiau tikrojo karo beveik nematė – „gana greitai dezertyravau“ (16, p.1).

Kelerius pirmuosius pokario metus Cinzas tikėjosi netrukus sugrįžti Lietuvon, todėl ne itin veržėsi į Ameriką, manė, kad kuriam laikui geriau įsikurti Europoje. Pabėgėlių stovykloje leido laikraštuką. „Buvau jo redaktorius, korektorius, dažnai tekdavo pačiam jį platinti“ (44, p.2). Ilgainiui paaiškėjo, kokios nerealios kalbos apie greitą Amerikos–Rusijos karą ir viltys, kad Vakarams pavyks išlaisvinti Lietuvą.

Į Belgiją Cinzas atvyko manydamas, kad tai tik laikinas prieglobstis. Vokietija tuo metu gyveno labai skurdžiai, o Belgijoje, palyginti menkai sugriautoje, gyvenimas po karo greitai susitvarkė. Rašytojui ši šalis atrodė kaip rojus. Čia jau galėjai laisvai nusipirkti ko tik nori. Iš pradžių keliese atvažiavo į Belgiją padirbėti trims mėnesiams, po to nutarė, kad reikia pabūti ilgiau, bent pusmetį, nes, „žiūriu, vis dar vaikštau su tomis pačiomis vermachto kelnėmis, kažkaip nelabai pritinkančiomis prie dar iš Lietuvos atsivežto kavaliariško dviborčio švarko. Sakau, reikia naujų“ (16, p.4). Šachtose laužė tunelius, paskui dirbo pačiose šachtose, vėliau – prie transporto. Pasiliko dar trims mėnesiams, ir tada jį ištiko nelaimė, kuri pakeitė visą jo gyvenimą.

Kartą, eidamas į pasimatymą, nutarė neiti iki pervažos, o pralįsti per stovinčio traukinio bėgius. Tuo tarpu traukinys pajudėjo... „Atgavęs sąmonę, pirmiausia paliečiau kojas. Kelnų kiškos buvo tuščios, aš vėl netekau sąmonės...“ (30, p.37). Nelaimė atsitiko ne darbo vietoje ir ne dėl traukinio mašinisto kaltės, todėl Cinzas negavo jokių kompensacijų. Galėjo tikėtis tik ligonių kasos paramos, nes jau buvo dirbęs Belgijoje tris mėnesius. Tačiau tai buvo labai menki pinigai – pakakdavo cigaretėms. Pasibaigus gydymui, nuėjo dirbti į žaislų fabriką. Dar šiek tiek prisidurdavo pagelbėdamas senutėms rusėms – išdažydamas rūsį ir dirbdamas kitus darbus. Ten ir rusiškai pramoko.

Bandė mokytis keliose vietose. Kelis kartus buvo išvarytas iš mokyklų, nes viską nors iškrėsdavo. „Antai sykį vienam direktoriui pasakiau: „Nešokinėk čia per daug ir nevaizduok Kinijos imperatoriaus“. Jam tai nepatiko, ir turėjau krautis daiktus“ (16, p.4). Buvo smarkoko būdo, bet, kaip pats sakė, jam tiesiog reikėjo psichologinės kompensacijos – atsiradęs rašumas vertė gintis, demonstruoti tvirtą charakterį.

Galiausiai įstojo į elektrotechnikos institutą, nors jo ir nebaigė, bet spėjo pramokti amato. Pavyko gauti gana gerai apmokamą darbą. Vėliau „Teko dirbinėti žaislų dirbtuvėje, elektros motorų įmonėje, durininku-vertėju viešbutyje, sąskaitininku, telefonistu taksi bendrovėje, vėl elektros motorų gamykloje“ (71, p.1). Ilgą laiką gyveno Lieže, kol „Dievas atėmė protą“, – keturiasdešimt ketverių metų brandus vyras vedė prancūzė Žiuljetą. 1970 m. persikėlė pas ją į Briuselį, nu-mavosi didelį butą daugiaaukščiame name. Vaikų neturėjo. Save laikė tik lietuviu ir sąmoningai 30 metų neėmė Belgijos pilietybės. Aldona Ruseckaitė, 1995 m. viešėdama su grupe Lietuvos muziejininkų ir kultūrininkų Belgijoje, buvo sužavėta šių dviejų pagyvenusių žmonių tarpusavio santykių spinduliuavimu, meile, dėmesiu (58, p.17).

Svarbiausias E.Cinzo siekis patekus į Belgiją buvo praturtėti savo darbu. Visos viltys sužlugo netekus abiejų kojų. Baisios negalios ištiktas, moralinės prasmės ieškojo kūryboje, joje pasinėrė ir rado savo gyvenimo tikslą. Kita vertus: „Reikia gi palikti Cinzo-Čiužo prisiminimą Rietauve. Ne kažkokia fanaberija – paprasto žmogelio geismas: neišnykti be dulkės“ (46; nr. 1; 4).

Cinzas ilgai nediršo viešai parodyti savo grožinės kūrybos: literatūriniam debiutui ilgai ir rimtai ruošėsi tiek mokydamsis iš knygų, tiek pats mėgindamas plunksną ir kritiškai vertindamas savo kūrinius. „Rašinėjau šį tą jau seniai – toks buvo mano hobis“ (60, p.7). „Jau vaikystėje rašinėjau romanus apie kaubojus. Bu-vau primarginęs krūvas juodraščių“ (17, p.4). „Kai praėjo noras jūreivystei, apsisprendžiau rašyti knygas. Aišku, kad ne ką kitą, o nuotykių apsakymus, kaip ir pridera mokyklos vergija ir amžiuose užmigusio Žemaitijos miestelio ramybe besibodintiems vaikams. Paskui praėjo ir tai, bet vis tiek spėjau parašyti vieną

novele, kurią 1939 m. išspausdino *Skautų Aidai*“ (71, p.1). Vėliau „tai buvo lyg ir „dialogas su savim“, svetimoje aplinkoje gyvenančio bandymas išsiveržti iš vienatvės“ (4, p.8), kai po sunkaus sužeidimo traukinio nelaimėje teko išbūti ligoninėje 10 mėnesių. „Pirmuosius savo literatūrinius bandymus skyrė galbūt daugiau sau negu viešumai, o spaudoje reiškėsi tik publicistikos straipsniais, kelionių reportažais“ apie sovietinę Lietuvą ir JAV (55, p.314), rašinėjo įvairias žinutes.

Pirmuosius kūrinius spausdino nuo 1948 metų Belgijoje leistame laikraštyje *Gimtoji žemė*. Londono lietuvių laikraščio redaktorius Kazimieras Barėnas, pastebėjęs Cinzo sugebėjimus, pasiūlė ką nors parašyti į literatūrinį mėnraštį *Pradalgės*. Tuo metu „*Pradalgės* sujungė vos ne visus išėivijos rašytojus ir gana plačią rašančiųjų ir skaitančiųjų bendruomenę“ (43, p.790). 1965 m. *Antrojoje Pradalgėje* pasirodė pirmasis apsakymas *Viena direktoriaus diena*.

Netrukus jam pasiūlė bendradarbiauti JAV lietuvių spauda. Taip prasidėjo Cinzo literatūrinis kelias: spausdino savo kūrinius *Pradalgių* metraščiuose, *Metmenyse*, *Drauge*. Dalį pirmos knygos Cinzas nusiuntė K.Barėnui, tačiau „Nidos“ leidykla išsigando: „(...) perskaitė ir ėmė žegnotis. Mūsų skaitytojai nepriaugę, atsakė man“ (32, p.183). Pasikartoję tokia pat situacija, kuri ištiko Antaną Škėmą.

1972 m. A.Mackaus knygų leidimo fondas Čikagoje, remiamas jaunesnės išėiviu kartos – liberaliųjų inteligentų, išleido pirmąjį Cinzo romaną *Brolio Mykolo gatvė*, sudarytą iš keturių novelių. Jis pelnė XI Lietuvių rašytojų draugijos premiją. Aptardamas fondo veiklą, ilgametis jo vadovas Gintautas Vėžys didžiavosi, kad būtent jie išleido šią lyg ir nepadorią knygą, kuri susilaukė pripažinimo. Po trejų metų pasirodė kitas romanas – *Raudonojo arklio vasara*. 1979 m. Cinzas baigė rašyti trečią romaną *Trys liūdesio dienos*, tarsi *Raudonojo arklio vasaros* antrąją dalį, ir įteikė

tai pačiai leidyklai. Už romanų dilogiją gavo Monrealio akademinio sambūrio kas dveji metai skiriamą Vinco Krėvės literatūrinę premiją. 1976 m. lankydamasis Čikagoje, Cinzas buvo priimtas į Lietuvių rašytojų draugiją, kiek vėliau (1982 m.) dalyvavo draugijos suvažiavime, literatūros vakaruose JAV, Vakarų Vokietijoje skaitė savo kūrybą.

Lietuvoje Cinzą „atrado“ Vytautas Kazakevičius. 1968 metais „sužinojęs iš pažįstamų Londone apie naują literatą, perskaitęs pirmuosius du jo apsakymus, pasistengiau parankioti kiek įmanoma žinių ir pristatyti jį Tarybų Lietuvos skaitytojams“ (4, p.5). Pirmojoje informacijoje buvo daug netikslumų: neatspėtas rašytojo amžius, teigiama, kad jis išėivijoje nespausdinamas, nes rašo apie kunigus, gyvenančius tarp prostitučių (36, p.186). Vėliau biografijos ir kūrybos faktai buvo patikslinti.

Pažinčiai užsimegztai padėjo Belgijos lietuviai, kurie vienas kitą gerai pažinojo. „1973 m. V.Kazakevičius parašė laišką. Jis atvedė mane į tėvynę“ (61, p.1). Cinzas Lietuvoje lankėsi bene devynis kartus, penkiskart dar sovietinėje šalyje. Tada kelionėse buvo lydimas saugumiečių, vizitų laikas suplanuotas, nuspręsta, su kuo galima matytis, su kuo ne. Ką anksčiau skaitydavo ar girdėdavo apie Lietuvą, malionioms kelionėms nenuiteikdavo, tačiau knietėjo viską pamatyti savo akimis. Per pirmąjį vizitą aprodė geriausius kolūkiečių būstus, naujas gyvenvietes, bet budrūs palydovai „nesutrukdė pažinti nelengvą krašto gyvenimą“. Tada dar rado gyvą motiną, bet susidarė dramatiška situacija: ji nepažino jo (33, p.2). „Lietuvoje Cinzą norėjo padaryti „raudonu“ (63, p.3), bet jis norėjo likti neutralus ir toks liko.

Yrant Sovietų Sąjungai, Cinzas Belgijoje aktyviai palaikė lietuvių nepriklausomybės siekius, dalyvavo demonstracijose Briuselyje. Vytauto Landsbergio kvietimu jis buvo atvykęs į Lietuvių kultūros darbuotojų

kongresą Vilniuje, kur „dienas ir valandas visi graibstė kaip didžiausią deficitą“ (64, p.40), Cinzas tapo antruoju rašytoju išeiviu, kurio knygą (*Spąstai*) išleido „Vaga“ (pirmoji buvo K.Almeno *Šienapjūtė*).

Padėtį Lietuvoje Cinzas vertino blaiviai, apie ateitį kalbėjo optimistiškai. Atgimimą siejo su tautiškumu. Tautiškumo išsaugojimas – „pirmiausia tai kalbos, papročių ir tautinio gyvenimo būdo išsaugojimas. (...) Lietuvai atgimti reikia iš tautinių šaknų...“ (21, p.4). Jautėsi nelabai reikalingas, nes geros grožinės kūrybos poreikis buvo sumenkęs. Sovietiniais laikais už išspausdintą novelę ar romaną gaudavo nemažus honorarus, dabar buvo vilkinama apmokėti už *Moriso Bredo užrašų* ekranizaciją ar *Šventojo Petro šunyno* leidimą. Nuotaika pagerėjo, kai viena leidykla užsakė naują romaną. *Sutemose* pasirodė 1996 metais, jau po Cinzo mirties. Kitos Lietuvoje išspausdintos knygos: 1981 m. – novelių rinkinys *Spąstai*, 1986 m. – *Raudonojo arklio vasara. Mona*, 1990 m. – *Šventojo Petro šunynas*.

Cinzas mėgo paplepėjimus, aštriu liežuviu priversdavo parausti mažai jį pažįstančias, dar nepripratusias moteris („meilė jo sfera“, – taikliai apibūdinta jam sukurtame horoskope; 28, p.4). Nepažįstamiems atrodė nereiklus, „nepasinešęs į aukštumas“. „Aš vengiu skaityti laikraščius, nelabai susigaudau, dėl ko partijos pešasi. Geriau pažinsi tikrovę, pabendravęs su žmonėmis“, – sakė Cinzas (52, p.3). Neatsiejama pašnekovo dalis buvo pypkė, ja visada užimtos rankos. Prie pypkės mėgo ir „gero užpilo ant akmenų“: „aš laikausi žemaičių barzdočių papročių, kuriuos ir garbusis Simanas Daukantas pagarsino: „išgeria, užkanda, padainuoja – ir vėl išgeria“ (40, p.4). (Galbūt dėl to jo kūryboje tiek daug barų ir kavinių?). Parašė daug laiškų, kuriuose atvirai pasisakydavo rūpimomis problemomis, papokštaudavo, mokėjo anglų, vokiečių, prancūzų, italų, rusų kalbas.

1995 metais prieš guldamas į ligoninę, rašė Stasiui Kašauskui:

Skaidrių švenčių! Sėkmės geriausios. Rašau lyg ir paskubos žodžius. Reikalas tas, kad mane operuos (aneurizmas) gruodžio 8 d. Vadinasi, Stasy, žaidimas rimtas. Jeigu išspirsiu klumpes, mano knygas, archyvą ir mašinraščius suglobs Žulietė. Iki susiras proga perduoti rietaviškiams (Ignui Viržintai, gyv. Budraičiuose), Žemaičių kultūros draugijai. Pats matysi, kam ir kur. Jeigu operacija pavyks, 3–4 savaites ligoninėje. Tada parašysiu. Apkabinu tvirtai. Eduardas. (30, p.37)

Deja, sausio 20 d. Eduardas Cinzas mirė, palaidotas Rietave šalia tėvų.

EDUARDO CINZO PERSONAŽAI

Viena direktoriaus diena

Jau šiame apsakyme (išspausdintame *Antrojoje Pradalgėje*), kuris pripažįstamas Cinzo debiutu, atsiskleidžia tokie personažų bruožai, kurie tampa būdingi visai tolesnei rašytojo kūrybai. Tai „svetimtautiška buitį, jam pažįstamo krašto – Belgijos – žmonės, skvarbus realistinis žvilgsnis į aplinką ir psichologiją, aštrūs gyvenimiški konfliktai“ (32, p.181). Čia vaizduojamas vienos įmonės savininkas darbo aplinkoje, šeimoje, atskleidžiami jo meilės nuotykių. Darbo laiku direktorius lanko meilužę ir tuo pat metu kaip tikras psichologas tvarko žmonių santykius bei gamybą įmonėje. Autorius aprašinėja jo aplinkos smulkmenas, tarnautojus, buitį, įmonės tvarką, reikalus. Cinzo kūrybai būdingas socialinis koloritas, „plati socialinės aplinkos panorama“ (37, p.4). Tai leido sovietiniams kritikams rašytojo kūrybą vadinti „kapitalistinio pasaulio kritika“ ar teigti, kad apsakymuose gausu momentų, kurių buržuazinė literatūrinė aplinka nemėgsta, nors iš tiesų Cinzui išeivijoje buvo pranašaujama puiki kūrybos ateitis.

Brolio Mykolo gatvė

Šiuo romanu Cinzas pelnė literatūrinį garsą. Jis liko nepriklausomas ne tik nuo tremties mitologijos, bet ir nuo tam tikros politinės ir ideologinės tabu sistemos, kuri stipriai veikė kitus išeivijos rašytojus.

Nyka-Niliūnas itin tamsiomis spalvomis piešė literatūrinį išeivijos gyvenimą. Jis teigė, kad išeivijos proza, ilgus metus egzistavusi iš Lietuvos atsivežtais ištekliais, šiems galutinai išsisėmus, išgyvena žemiausio nuosmukio laikotarpį. Lietuvoje išaugusiai ir subrendusiai rašytojų kartai vis rečiau bepasirodant, jų vietas užėmė rašytojai mėgėjai.

Jie taip nugyveno mūsų dailiąją prozą, jog jinai visiškai prarado savo profesinę tapatybę, nustojo egzistavusi kaip žodžio kūryba, kurioje ne „tiesa“ kuria žodį, bet žodis kuria tiesą. (51, p.475)

Iš tiesų literatūrinės žodžio bei stilistikos struktūros liko tokios pat arba pakito ir tapo propagandiniu kiču. Daugelio autorių personažai – bejėgės marionetės, kartojančios autorių diktuojamas tiesas. A.T.Antanaitis: „(...) ne vieną prozininką platesniems užmojams pakurstė ir su pensininko amžiumi atsiradęs laisvo laiko perteklius“ (14, p.177). Nykai-Niliūnui išeivijos proza atrodė labai artima socialistiniam realizmui, kuriame taip pat viskas išplaukia ne iš žodžio ir ne iš žmogaus, bet iš politinių lozungų, nesiremiam objektyviai išstudijuota realybe, personažai į sceną išvedami arba iš anksto pasmerkti, arba iš anksto išteisinti, visi atsakymai iš anksto žinomi, herojų lūpomis kartojamos viešosios nuomonės primestos „tiesos“. Tai buvo laikoma literatūrinės energijos krizės požymiu. Manyta, kad iš krizės lietuvių prozai padėtų išeiti tik grynai profesionalus požiūris į literatūrą, gražindamas visą ankstesnę žodžio laisvę – autoriaus nepriklausymą nuo nusistovėjusių šampų.

Cinzo debiutas įvyko labai geru laiku – kai išeivijos literatūroje buvo prasidėjęs štilis; kita vertus, gyvendamas

toli nuo pagrindinių išeivijos centrų, jis išvengė kitus rašytojus sukausčio užsiangažavimo.

Dėl savo veiksmo vietos ir temos šis E.Cinzo romanas yra pirmas lietuvių išeivijos literatūros kūrinys, kuriame tremties kančios turi aiškiai pateiktą priežastį ir nekyla vien iš egocentriško tėvynės ilgesio ar pretenziškų egzistencinės filosofijos negandų. Šia prasme kūrinys turi pagrindą, skaudų tiesos sąžiniginumą (...). (62, p.200)

Sovietiniams kritikams labai patiko šis posūkis į realistinį, atvirą socialinės tikrovės vaizdavimą stambiojoje prozoje.

Romaną *Brolio Mykolo gatvė* sudaro keturi kūriniai: *Lėkščių plovėjas*, *Raudonkepuraitė ir vilkas*, *Senis Armanas* ir *Septynioliktoji šachta*. Pagrindinė tema – vargstančių kitataučių buitis Belgijoje. Kūrinys neturi vientisos fabulos, visas keturias savarankiškas dalis labiau jungia ne pagrindiniai veikėjai, nes jie pasirodo toli gražu ne visuose epizoduose, ar jų pinamos istorijos, o ta pati nuotaika, ta pati socialinė aplinka, tas pats belgiško miesto kvartalas su jo specifine atmosfera, bronzinė brolio Mykolo statula (Mariaus Katiliškio *Užuovėjoje* novelės sieja kaimas). Kitas svarbus bruožas – rašytojas stengiasi ne tik vaizduoti, bet kartu ir liudyti, todėl jo kūriniai turi žurnalistinės autentikos. Savo personažus ir aplinką Cinzas vaizduoja aprašomuoju būdu, nevengia grynos publicistikos, sulėtinančios pasakojimo tempą. Visai knygai būdingas naujų aspektų, sąskambių, spalvų ieškojimas ir kaupimas. Į viską rašytojas žiūri taip, lyg pirmą kartą matytų. „Šios spalvingos gatvės gyventojus autorius aprašinėja su intymiu familiarumu. Apie jų silpnybes ir dorybes kalbama su kiek pašaipia užuojauta ir pamėgimu“ (19, p.59). Cinzo pasaulis yra nedarnus, todėl toks jaunas, gyvas ir nenuvalkiotas. Romanui spalvingą foną ir tikroviškumo bruožų suteikia Mykolo gatvės proletariatas ir landynių gyventojai.

Cinzas plačiai ir vaizdingai aprašo daugiausia uždarbiauti į Belgiją atvykusių kitataučių (graikų, turkų, arabų, lenkų, ukrainiečių ir kt.) vargą, beteisiškumą, viltis. Tai „naujieji darbininkai“, atklydę čia iš visos Europos, kurie nieko daugiau neturi, išskyrus suplyšusius skarmalus susisupti po žiaurios dienos šachtose“ (62, p.200). Žmonių žaizdos vis dar kraujuoja, kadangi nusidėjėliai žemėje išliko žymiai ilgiau nei pasaulis tapo bent kiek demokratiškesnis.

Autorius vaizduoja baisias kasyklų darbininkų darbo ir gyvenimo sąlygas, kelia Belgijos socialines problemas pokario metais, peikia darbdavių savanau-diškumą, nesirūpinimą dirbančiaisiais, netesėtus pažadus pastatyti geresnius butus. Priekaištaujama valdžiai už per mažą rūpinimąsi darbo žmogumi, visuomenei – už kitataučių niekinimą. Tų degradavusių bedalių – prostitučių, sąvadautojų, girtuoklių, besiverčiančių vagystėmis, išdavystėmis – reikia, kad valstybė galėtų pigiu darbu užkaišioti ekonomikos spragas. Kilniais dalykais šiems žmonėms telikę jų svajos, žmogiškasis vardas. Autorius kritikuoja tradicinius pastoracinius krikščionybės metodus, bet vertina pozityvią religijos įtaką. Su ironija aptaria bolševikinio komunizmo praktiką.

Pagrindinis knygos veikėjas lietuvių rašytojas Jonas, dirbantis restorano virtuvėje, išdrįsta ginti nuo pikto boso žiauriai išnaudojamą ir sunkiai sergantį juodaodį berniuką, kuriam labiausiai reikia žmogiškos šilumos. Dėl šio poelgio Jonas praranda darbą. Tačiau jis jau yra išsikovojęs padėtį svetimame krašte ir už pasisekimą turinčią knygą iš filmų bendrovės gautais pinigais įsigyja užmiestyje nedidelę vilą. Fizinį darbą (lėkščių plovimas, kasyklos) jis dirba ne dėl užmokesčio – renka medžiagą knygoms. Jonas nevedęs, gyvena su jauna našle žyde Yvone, buvusią operos dainininke,

tik per stebuklą išlikusia gyva vokiečių koncentracijos lageryje, kultūringa, net lietuviškai pramokusia moterimi, auginančia paauglę dukterį.

Jonui aukščiausia vertybė – humaniškas, jis yra plačių pažiūrų, tolerantiškas, jį dažnai kreipiamasi pagalbos: „Vaikinas, kurį siunčiu Tau, yra senas mūsų šeimos bičiulis. Padėk jam sutvarkyti imigracinį popierizmą, paglobok kaip brolių“, arba „Judu eikite į vidų, o aš pasiliksiu su Loki: mudviem reikia pasikalbėti apie slaptus reikalus“ (1, p.37, 60).

Romane veikia dar vienas lietuvis – naujais metodais apaštalaujantis kunigas darbininkas Paulius, kuris Cinzui yra „modernių pagonių misionierius“. Savo pavyzdžiu rodydamas artimo meilę, jis sugeba sugyventi ir su komunistu Neapoliu, ir su socialistu Vilium, nebijo „susitepti“ užeidamas į prostitutės Magi „salioną“ ją globoti, gelbėti. Joks darbas Pauliui nėra per sunkus, jokia paslauga artimui nėra nepriimtina. Jis dirba sunkiausią darbą kasyklose, talkina vietos klebonui, organizuoja jaunimą. Paulius bando elgtis taip, kaip Kristus: užstoti skriaudžiamuosius ir įgyvendinti priesaką „mylėk savo artimą kaip pats save“ kasdienybėje.

Kartais fizinis ir protinis šių veikėjų pranašumas menkina jų moralinę jėgą – pagrindinis veikėjas Jonas yra išsilavinęs, aukštas ir stiprus, turintis pasisekimą rašytojas, todėl jam nereikia kentėti kaip jo likimo broliams (jis dirba šachtose stebėdamas gyvenimą, kuris yra visai kitoks tiems, kurie neturi pasirinkimo).

Cinzas mėgsta pasakojimo pradžioje išryškinti kokią nors vaizdo detalę, kuri vėliau pasirodo prasminga. Pasakojimą apie senį Armaną jis pradeda tuščioje miestelio aikštėje su šlubinėjančiu ir savo teritoriją apžvelgiančiu karveliu: „Niekur nesimatė nei draugų, nei priešų, bet kažkas buvo ne taip, kaip turėjo būti“ (1, p.47). Skaitytojas pamažu įtraukiamas į

šio karvelio aplinką – miestelio aikštėje ir aplink vykstantį žmonių gyvenimą. Pasakojimas baigiasi irgi toje pačioje ištuštėjusioje aikštėje, kur senį Armaną, karvelio globėją, mirtinai parbloškia automobilis. Armanas yra geros širdies, niekina sočiuosius, kupinas liaudiškos išminties. Jis yra senas girtuoklis ir dykinėtojas, todėl toks gyvas ir toks jautrus neteis्यbei, kad margoje prekybininkų, prostitučių, restoranų savininkų, valdininkų aplinkoje tartum tylus sąžinės balsas dairosi po žmonių likimus, džiaugsmus, nelaimes, pokštus. Kai reikia, išgelbsti besiskandinančią graikų mergaitę ir padeda ateiti į pasaulį žmogui.

Ryškus personažas yra graikė Stepana: darbdavio sūnaus suvedžiota ir atstumta, ji išgyvena tikrą tragediją, mėgina nusiskandinti, tačiau neviltyje atsidūrusią mergaitę gelbsti paprasti žmonės. Armano didvyriškai išgelbėta, ji pagimdo gražią dukterį ir lyg iš naujo pradeda gyventi. Skriaudikas neišvengia pelnyto keršto. Ryškus ir Stepanos brolis Apolinaris, rūpestingas ir atviraširdis šeimos garbės ir namų šilumos saugotojas.

Šalia šių įtaigiausių personažų yra daugybė darbininkų angliakasių, kunigų, padavėjų, smuklininkų, smulkių vertelgų, prostitučių, bedievių, idealistų, intelektualų, smulkių buržujų, skurdaus priemiesčio gyventojų, suvytusių senių, per anksti pasenusių vaikų, žodžiu, įvairių tautybių, luomų ir pažiūrų individų. Kartais autorius kalba apie tai, kas su tiesioginiu romano veiksmu turi mažai ką bendra. Savo romano herojus suveda su per dideliu būriu veikėjų ir smulkiai pasakoja jų biografijas ar bent dialogais aiškina skaitytojui neįprastas situacijas. Demonstruoja savo pozicijas vienu ar kitu klausimu, kurie ir šiaip jau būna aiškūs. Tačiau visi Cinzo personažai veikia, kovoja dėl išlikimo, todėl yra gyvi, spalvingi, kupini įvairių silpnybių ir norų. Su šviesiu humoru pasakodamas

apie pilką „mažųjų žmonių“ kasdienybę, ironiškai, bet nepiktai pasišaipydamas iš jų ydų ir kartu atverdamas jų taurumą, Cinzas teigia žmogaus gerumą tame rūsčiame pasaulyje. „Didžburžujai“ susikūrę turtus ir garbę, bet netekę didžiausios vertybės gyvenime – žmogaus ryšio su kitais žmonėmis, todėl miršta vieniši ir pasigailėtini. Svarbiausia – žmogaus ryšys su žmogumi, pro šią prizmę ir stebimi žmonės.

Rašytojas nieko tiesmukiškai nekaltina, nesmerkia ir neliaupsina. Objektiviai vaizduodamas tikrovę, jos socialinius konfliktus, jis iš pirmo žvilgsnio kaip nepriklausomas stebėtojas piešia gyvenimo ir žmonių paveikslus. Kur kas įtaigiau už atvirą vertinimą byloja rašytojo intonacija, neklaidingai atspindinti humanišką jo poziciją ir rodanti jo simpatijas ir antipatijas. Cinzas rašo išprususiam skaitytojui, tad nėra pseudoromantinių elementų, paikos nostalgijos, bet bandoma jį sudominti aktualiomis problemomis, įdomiais charakteriais, norima priversti susimąstyti, perkainoti vertybes.

Raudonojo arklio vasara

Romanas *Brolio Mykolo gatvė* rodė rašytoją turint neeilinių gabumų, o jo talentas ypač atsiskleidė naujame romane *Raudonojo arklio vasara*. Ši Cinzo knyga irgi patraukli savo unikalumu, netradiciškumu, pirmiausia dėl retos tematikos (psichinė liga, chirurgų gyvenimas), neįprastos veiksmo vietos (Belgijos didieji miestai, Ardėnų kalnai), ir netradiciniu lietuvių išėivijoje tikrovės vaizdavimu. („Žemaitijoje kalbėjo, kad moterys bibliotekose rašosi į eilę, kad tik gautų paskaityti Cinzo knygą“; 30, p.37).

Vienas iš svarbesnių romano bruožų – autorius nekuria herojaus. Jis piešia dienos realybę, patinka ji jam ar ne. Tai leidžia Cinzą priskirti pokario rašytojams, kurie priešinosi nuostatai „kiekviena karta privalo turėti savo herojų“ (67,

p.6). Romano centre – ne pagrindinis veikėjas, bet pagrindinė atmosfera – gyvenimo absurdiškumas, siaubas, baimė, politinė neapykanta. Pats veikėjas yra nei teigiamas, nei neigiamas, tuo labiau nėra pavyzdys kilniems veiksams. Stanio cinizmo nereikėtų laikyti visuotinai pesimistiniu požiūriu, nes žmogaus gerumas ar blogumas čia suprantamas kaip universali savybė. Kiekvienas skurdžius ir kiekvienas nabagėlis čia turi dvi puses, nėra nei blogųjų, nei šventųjų, ir tai yra patraukliausia šioje knygoje.

Kitas romano bruožas – beprieżastingumo tema, kuri pokario literatūroje, ypač prancūzų prozoje, buvo itin populiari. Kitiems rašytojams atskleisti nepaaiškinamo likimo žaismo blaškomus žmones pavyko gal ir geriau, giliau, tačiau išeivijos lietuvių literatūroje tai buvo naujas reiškinys, todėl trūkumai ne tokie ryškūs.

Stipriausias Cinzo prozos elementas – taupus, efektingas ir savitas stilius. Autorius neperša aiškiai formuluojamų atsakymų, savo tiesą pateikia kaip subtilią išvadą, o ne kaip įkyriai peršamą tezę. Jis pasakoja paprastai, tarsi kalbėtų artimam bičiuliui arba pats sau. Veiksmas nėra greitas, bet rašytojas sugeba išlaikyti skaitytojo dėmesį – romano veikėjai atskleidžiami intymiai ir tikroviškai, tad skaitytojui maga sužinoti, kas bus toliau.

Cinzas vengia sustingusio pasakojimo, apibendrinimų, statikos. Veiksmas ne apasakojamas, o vyksta tiesiog skaitytojo akivaizdoje, todėl su personažais susipažįstama tiesiogiai, apie juos galima spręsti be autoriaus komentarų. Sakiniai trumpi, lėti, melodingi, reiškinių ar daiktų charakteristikos nusakomos keliais stipriais žodžiais, drąsiais palyginimais ir originaliais, taikliais epitetais: „Ji papurtė galvą. Švelni vaikiška burna prasivėrė ir pasirodė kaip suledėjusio sniego atšaižos dantukai. Ji nusijuokė ir vėl papurtė galvą“ (6, p.50).

Veiksmas vyksta Belgijos kalnų bažnyt-kaimyje. Pagrindinis veikėjas – anglia-kasio imigranto sūnus Stanis Dogenis, gabus lietuvių kilmės chirurgas. Jis daug pasiekęs, tačiau ne iš meilės pačiam darbui, o dėl noro būti pirmuoju, geriau atlikti tai, ko nesugeba kiti. Tapo žymiu plastinės ir ortopedinės chirurgijos specialistu, bet nepradėjo krautis turtu, liko jiems abejingas kaip viskam, kas gali varžyti savarankiškus sprendimus. Gal todėl buvo abejingas ir artimesniems ryšiams su moterimis. Studentaudamas buvo įsimylėjęs turtuolio dukrą Danieľę, bet jiems tapus kolegomis, teliko užsi-tęsęs nepavojingas jo laisvei ir karjerai meilės nuotykis. Jo ateitis žadėjo daug perspektyvų, tačiau kartą, išsiųstas į Ameriką specializuotis, įdomumo dė-lei pavartojo LSD (haliucinogenų). Po kurio laiko, grįžus į Belgiją, prasidėjo priepuoliai, kurių metu jį vis užpuлдavo raudonas arklys. Stanis paliko darbą klinikoje ir gydėsi žymioje psichiatrinėje sanatorijoje. Priepuoliams nesiliaujant, pabėgo iš sanatorijos ir dvi savaites klajojo po Ardėnų kalnus.

Pirmuosiuose romano puslapiuose Dogenį sutinkame jau pabėgusį iš psichiatrinės klinikos, besižvalgantį po Ardėnų miestelį. Jis prisiglaudžia pas taurų provincijos gydytoją Roksą ir pamažu grįžta į medicinos sritį talkindamas jam. Į pamišimo priepuolių sujauktą Stanio gyvenimą senasis gydytojas įneša pastovumo ir prasmės. Tai mielas žmogus, visą gyvenimą paskyręs mažo miesto ir jo apylinkių gyventojams. Jis gydo jų ligas, ramina nelaimėje, rimtai išklauso reikšmingų ir bereikšmių negalavimų, slepia jų paslaptis, džiaugiasi, triūsdamas prie gimdyvių lovos, vaikais ir anūkais. Šiam iš „mados išėjusiam“ provincijos gydytojui tebegalioja Hipokrato prieš-aiška: pacientas svarbiau negu jo paties reputacija, o žmogaus sielvartas – negu operacija. Daktaras Roksas tampa Stanio

gydytoju, jo pozityvių minčių ir veiksmų katalizatoriumi. Remiamasi formule:

Raudonojo arklio simbolis, haliucinacijos + intelektualai, modernaus gyvenimo užaštrinta asmenybė = dvasiškai traumuotas, pažeistos psichikos žmogus.

Personažas kuriamas per haliucinacijas, spalvų efektus, nežmoniško pykčio proveržius, daužymąsi, staugimą, geismą nusizudyti. Individas priverstas trauktis, įsikniaubti į liguistą vienatvę, gyvena nuolatinėje įtampoje, turi išsisukinėti, meluoti, bėgti nuo mylimų žmonių. Roksas žino vaistą: reikia įsisavinti nuolatinę įtampą kaip vienokį ar kitokį fizinį luošumą. Tik romano gale Stanis sugeba priimti ligą kaip kažką neišvengiama, susigyvena su ja.

Stanis pamažu susibičiuliauja su aplinkiniais, tampa jiems autoritetu – išgelbsti į nelaimę patekusį vaikina, kovoja su nusikalstančiu įstatymui meru. Gyvenimas kalnų slėnyje teka ramiai, čia žmogus gimsta, kenčia, miršta kaip nuo senų senovės, taip ir dabar. Jaučiamos autoriaus simpatijos kalnų užkampiuose užsilikusiam išdidžiam kaimo elitui (Garmolenų giminei), modernaus gyvenimo beveik nepaliestam savo archajišku uždarmu, panašėjančiu į buvusius senosios Lietuvos ūkininkus.

Lieže susiduriama su moderniu miesto gyvenimu, kurį autorius kartais pašiepia. Čia ir minutėmis apskaičiuotas chirurginės klinikos pasaulis šaltas, logiškas, psichiatrinės klinikos aplinka kafkiška. Visažinis psichiatras Lemrenas yra sumodernintas, bet ne visagalis „Dievas Tėvas“. „Velnio rūšys“ arba kabaretinis lėbavimas turtuolio viloje reikalingi užsimiršimui nuo miesto stresų ar paprasčiausia tuštybės išraiška.

Jie vaikėsi aplink stalą, drabstėsi ikrais ir pilstė šampaną spiegiančioms merginoms už apyaklių. Vieni vilkėjo hipių tunikomis, kiti – odinėmis striukėmis, bet aiškiai buvo matyti, kad jie priklauso tai mažburžujų „pažangiųjų“ kastai. (6, p.178)

Stanį myli dvi moterys: apie jo ligą nieko nežinanti kalnų miestelio burmistro duktė raudonplaukė Mona ir moderni chirurgė, draugė-meilužė Danielė, gyvenanti Lieže. Moterų charakteriai sudėtingi, kupini vidinių prieštaravimų. Vienuolyno auklėtinė, kukli ir raustanti Mona yra sociologijos studentė, modernaus malūnsparnio pilotė, į pasimatymą ateinanti su raudona suknele. Danielė – miesčioniška ir hipiška naujosios moralės atstovė. Mylėdamas, bet kankinamas nuojautų, kad priepuoliai pasikartos, Stanis nesiryžta veikti ir laukia, kaip jo likimą išspręs globėjas Roksas. Pagaliau apsispręsdamas vesti pamiltą Moną, Stanis lyg ir patvirtina savo kančios baigtį ir grįžimą į gyvenimą, nors ir ne tokį saugų, sklidiną pasitikėjimo kaip ankstesnis. Tačiau tai tik iliuzija. Pasikartojęs priepuolis Stanį galutinai parbloškia. Neatsisveikinęs su Mona, jis dar kartą grįžta į miestą. Jo pasimatymas su draugais ir mirštančio tėvo aplankymas yra ne kas kita, kaip paskutinis atsisveikinimas.

Nepaisant gobšios ir opurtunistiškos gyvenamojo laikotarpio atmosferos, knyga baigiasi gana optimistiškai: Rokso mirtis sutampa su pirma realia Stanio viltimi, kad jo liga jau gali būti įveikta. „Šviesėjo“, – sako autorius apie gamtovaizdį kūrinio pabaigoje.

Romane tvyro nuolatinė įtampa, nes skaitytojo susidomėjimą nuolat palaiko paslaptingojo arklio šmėkla, kiekvieną minutę galimas jo puolimas. Šis padaras vaizduojamas taip meistriškai, kad juo netikėti negalima.

Šokau per audros išverstą eglę ir... pakibau ore. Iš eglaičių tankumyno išniro Raudonasis arklys ir smogė ragu į galvą. Skausmas perlaužė dešinį smilkinį ir išsiveržė per burną. Amžinybę trunkančioje tamsoje jis ir aš kritome į prarają. Paskui blykstelėjo akinantis žaibas – mes atsitrenkėme į dugną. (6, p.125)

Tačiau priepuolių vaizdavimas nėra tikslas – niaurios košmarų scenos kuriamos korektiškai, nesimėgaujant psichinėmis

anomalijomis. Rašytojui svarbi ne veikėjo liga, o pats veikėjas – nelaimingas, dvasiškai traumuotas, pažeistos psichikos žmogus. Sudėtinga Stanio vidinė būseną leidžia rašytojui parodyti psichologo sugebėjimus, mokėjimą jautriai tyrinėti žmogų.

Pasakojama pirmuoju asmeniu, bet pasakojantysis nėra visažinis autorius, kuris perpranta kiekvieno veikėjo mintis ir gali juos analizuoti. Per Stanio Dogenio prizmę skaitytojai regi visus kitus veiksmo dalyvius, stebi jų elgesį, klausosi jų pokalbių. Tą išorinį gyvenimą autorius stengiasi perpinti Stanio vidiniu monologu. Vientisą požiūrį, reikalingą įtikinamam pasakojimui pirmuoju asmeniu, autorius visur išlaiko. Tačiau veikale vis dėlto vyrauja ne Stanio sąmonės perfiltruoti išgyvenimai, o įvykiai. Tėra žmogaus sąmonėje glūdintis suvokimas, kad raudonasis arklys jo tebetyko ir gali iš pasalų pulti. Galima autoriui prikišti, kad romane nepanaudota gilesnių Stanio autoanalizės galimybių, kad veikėjo išvalgos užgimsta įvykių įkarštyje ir kad psichologiškai kūrinio laike jis pats mažai keičiasi.

Žmonės bendrauja įvairiais, sąmoningos ar pusiau sąmoningos komunikacijos būdais, pavyzdžiui, judesių kalba (romane daug pasako pečių truktelėjimas, pašnairavimas, atsilošimas kėdėje ir t.t.). Pastebėjęs judesį ar veido išraišką, išgirdęs pokalbio nuotrupą, Stanis pagauna minčių ir jausmų virpstelėjimus ir daro išvadas. Į save jis moka pažvelgti ir iš išorės, ir iš vidaus. Antra vertus, kiti veikėjai, stebėdami jo veidą ir mostus, irgi gilina į jo vidų. Cinzas išryškina subtilius žmonių bendravimo momentus, pajudina komunikacijos, vidinio sąlyčio problemą, susvetimėjimo jauseną. Suartėję žmonės vienas kitą supranta ir be žodžių.

Stanis išvalgiai pagauna kitų žmonių energetines bangas, bet gyvena protu, ne jausmais, į save ir kitus žiūri iš tam tikro

nuotolio, su ironija. Cinzas jį vaizduoja kaip žmogų, neturintį iliuzijų, jaučiantį pasaulio beprasmiškumą, išgyvenantį skausmo, senatvės, mirties suvokimą, kuris galbūt ir yra tikroji psichinio sutrikimo priežastis. Kažkur giliai jo sąmonėje jauti cinizmu besidangstantį sielvartą – kad žemė nėra tokia, kokios mes trokštame. Jam svarbu nepasiduoti nevilčiai, todėl jis ieško gyvenimo prasmės kalnų slėnyje, kovoja, nepasiduoda skausmui net ir suvokdamas, kad gyvenimas yra ėjimas į nebūtį. Panašios pasaulėjautos daktaras Roksas, gyvendamas kaimelyje, stengiasi palengvinti kitų žmonių gyvenimą, skausmą, mirtį. Dažnai kyla klausimas: ar Stanis nepasirinks jo kelio, nors chirurgo tapo trokšdamas pinigų bei geresnio gyvenimo? Jausdamas nepasitenkinimą savimi ir gyvenimu, Stanis vis dėlto neatsisako padėti nelaimėn patekusiam, kenčiančiam ir nuskriaustam žmogui, nors ir laikosi požiūrio, kad „pasaulio aš nepakeisiu“. Jis vienas išdrįsta pasakyti merui teisybės žodžius, ketina imtis ryžtingų veiksmų jo savivalei pažaboti.

Kai kurie veikėjų vaizdavimo bruožai, atsiskleidę *Brolio Mykolo gatvėje*, išliko ir antrajame romane. Pasakotojo tonas rodo meilę paprastam žmogui ir jo gyvenimo būdai – autoriaus simpatijos yra vargstančiųjų ir skriaudžiamųjų pusėje. Eiliniai kalnų kaimelio žmonės vaizduojami šiltai – tiek vėžiu sergantis smuklininkas Pjeras, tiek mėgstanti išgerti jo žmona Filonė, tiek jo meilužė Žanina su septynerių metų sūnumi, visi sutelpantys po vienu stogu, pakantūs vieni kitų silpnybėms. Kantrus ir humaniškas miestelio klebonas, bedievis daktaras Roksas, fanatiškai pareigingas miško sargas Satyras.

Autoriaus ironija skiriama turtuoliams, valdžios trokštantiems apsimetėliams. Vienintelis niekšas kaimelyje yra Monos tėvas, valdžios atstovas, suktas meras, sadistiškas vyras savo žmonai. Socialinė problema čia neaktualizuojama, tačiau

autorius parodo, kad „didžburžujų“ pasaulyje žmogus žmogui yra priešas. Jiems gyvenimas yra davęs per daug, kad pajęgtų išlaikyti saiką. Vienu gyvenimą griaua dar išlaikyti tradicijų likučiai, o kitų – noras taip elgtis, kaip leidžia galimybės ir pinigai, o ne moralinės normos. Dėmesingiausias rašytojas savo personažų vidinėms būsenoms, jų intymiems santykiams, refleksijoms, jutimams, reakcijoms. Veikėjai neretai matomi jų kasdienybėje, bet dažniau – atsidūrę išskirtinėse ar net apsisprendimo reikalaujančiose situacijose. Visi jie gali egzistuoti kiekviename krašte ir dažname žmogaus gyvenimo tarpsnyje.

Taigi aplink Stanį būriuojasi daugybė kitų veikėjų, kuriems autorius skiria daug dėmesio. Tačiau tokia veikėjų gausa kritikai ėmė nebepatikti. „Kaltas, anksčiau kritikų nepastebėtas, yra E.Cinzo potraukis apibūdinimo technikai, kuri stabdo pagrindinį pasakojimą ir grasina suskaldyti romaną į daugybę mažai susijusių pasakojimų“. Pasigirdo ir griežtesnių vertinimų, pavyzdžiui, Liūto Mockūno teiginys, kad romanai nėra stipriausias Cinzo žanras ir kad jam geriau sektųsi rašyti trumpesnius prozos kūrinius (48, p.447).

Viena būdingesnių temų romane yra mirtis, nuolat žyminti Stanio kelią. Vėžiu miršta miestelio smuklininkas Pjeras, perdėtu uolumu supykinęs apylinkės medžiotojus, pavojų užsitraukė miško sargas Satyras, sanatorijoje silikozės išgraužtais plaučiais paskutines dienas kenčia Stanio tėvas, prie mirties slenksčio atsiduria nemažai daktaro Rokso pacientų, džipo avarijoje žūsta pats Roksas. Ir Stanio širdyje įsišaknijęs nusivylimas savo padėtimi ir gyvenimu, supratimas, kad tai, kas buvo anksčiau, neatstatomai suiro, ir tuoj nebus nei jėgų, nei reikalo laikyti užsklęstas į nebūtį duris. Apie mirtį Stanis kalba racionaliai ir šalta. Jis žino, kad mirs, ir tai yra paprasti, nepa-

keičiami gamtos dėsniai. Jei gyvenimas yra nepriežastingas atsitiktinumas, tai kam tada diskutuoti apie jo prasmę?

Tačiau mirties tema neperkrauna romano niūriomis nuotaikomis. Pasakojama lengvai, vietomis su humoru, be to, mirties motyvai nesureikšminami, apie ją ir nekalbama, netgi negalvojama, o gyvenama. Antra, mirtis yra ne tiek tema, kiek potekstė, dvasinė teritorija, kurioje geriau išryškėja veikėjai.

Mona atėjo prie lango ir atsirėmė į mano petį. Valandėlę žiūrėjo į tolstančius audros debesis, paskui sukuždėjo: – Užgeso. Apkabinau jos krūpčiojančius pečius. Ji įsikniaubė man į krūtinę ir pravirko. (6, p.188)

Išėivijos kritika pagrįstai piktinosi, kad moterys Cinzo romane yra ne tiek moterys tikrąja šio žodžio prasme, o meilios ir patrauklios patelės, kurių tiek mieste, tiek kalnų kaimelyje vyrai turi prisijaukinę po vieną. („Pasienny tebesėdėjo keli jaunų patelių kvapą uostinėjantys seniokai ir grupelė neseniai atkakusių jaunuolių“; 6, p.179). Vyresnės, kurios tą patrauklumą bando išlaikyti, gan pikta pašiepiamos. Kur reikia ieškoti tokio vaizdavimo priešasčių – tautinio patriarchalizo pasaulėžiūroje, Cinzo psichologijoje ar Belgijos gyvenimo realybėje?

Spąstai

Apie šį novelių rinkinį daugiausia rašė Lietuvos spauda, nes tai buvo pirmoji Cinzo knyga Lietuvoje. Šiuo rinkiniu jis kartojo ir tęsė *Brolio Mykolo gatvės* tradicijas. Rinkinyje sudėtos aštuonios novelės, iš kurių trys išėiviams ir šešios Lietuvos skaitytojams dar nebuvo žinomos. Visiškai nauja novelė – *Katės ir žmonės* („keliais itin spalvingais dialogais sugebėjo skaitytoją suvesti su keleta įdomių, groteskiškų personažų, privesdamas vieną jų gyvenimus supynusį epizodą prie psichologiškai ir noveliškai brandžios atomazgos“; 13, p.11), kitos dvi – *Spąstai* ir *Ugnies šuo* – naujos išėiviams, jau spausdintos *Gimtajame krašte* bei *Literatūroje ir mene*.

Novelių knyga patraukė skaitytojus jaukia vidine šiluma, intymiais herojaus išgyvenimais, stipria kompozicija, gambiai pinama intriga ir neįprastu siužetu.

Griebėme ją skaityti, visus domino mums neįprastas ir užgintas platus ir laisvas požiūris į žmones, pasaulį, užsienietiškoji tematika, pamatyta lietuviu akimis, užrašyta lietuviu ranka, pagaliau humanistinės, bendražmogiškos mintys. (24, p.2)

Veiksmo vieta novelėse nekonkretinama, dažniausiai taip ir nesužinome, kokiame mieste ar šalyje vyksta personažų dramos. Keičiasi veiksmo vieta ir personažų tautybių įvairovė, tik dramatiškos kolizijos lieka tokios pat. Svarbiausi daugelio novelių įvykiai bei išgyvenimai susiję su moralės sfera, daug kur knygą vienija šeimos patvarumo ir šeimyninės ištikimybės motyvai. Vaizduojama ne šeima, o šeimos iliuzija; šeima čia neužkrauna jokių pareigų ar sąžinės išsipareigojimų, o tik priverčia vyrą ir žmoną vaidinti nuobodų ir varginantį spektaklį (*Spąstai*). Šeima yra veikiau atgyvena, kliūtis, beveik nelaimė daugelio personažų gyvenimo kelyje, popierinė valtelė aistrų, instinktų, potroškių audrose. Meilės nuotykiu virte kasdieniniais veiksmais, įpročiais, pikanטיškais gardėšiais, priedu prie pietų stalo (*Viena direktoriaus diena*), profesija (*Senis Armanas*), priemone tikslui pasiekti (*Ugnies šuo*). Dėl neįteisintų meilės nuotykių personažai nesusimąsto, jų nekamuoja moraliniai rūpesčiai. Kankinasi tik apviltieji, bet irgi neilgai. Daugelis meilės nuotykių ieškotojų nuspalvinti geraširdiška ironija, tačiau jie meile žaidžia atvirai ir tuo skiriasi nuo turinčių padėtį visuomenės tarnų (*Senis Armanas*). Nevaržomų aistrų pomėgis veikia skirtingas kartas, tėvus ir vaikus, parodo tėvų ir vaikų kelius į tą pačią nuodėmę (*Viena direktoriaus diena*, *Iškyla į kalnus*, *Susitikimas*).

Bene svarbiausias prasminis ir konstruktyvinis krūvis Cinzo novelių poetikoje tenka siužetui, kuris supinamas iš daugybės netikėtumų, personažai priver-

čiami patirti tai, ko nesitikėjo. Daugelyje novelių nelaukta atomazga personažams tampa didelės paslapties, praregėjimo, praeities nušvietimo momentu. Vaikai įmena savo tėvų, brolių paslaptis, išsiaiškina seniai palaidotą tėvų praeitį (*Iškyla į kalnus*, *Susitikimas*). Novelės *Moriso Bredo užrašai* veikėjas po autoavarijos gyvena nieko neprisimindamas, išsižada savo užrašų. Sužinojęs, kad per tuos keletą metų jį apleido patys artimiausi žmonės, – jis yra išduotas žmonos ir draugo, praradęs visa, kas jam buvo brangu, – svarsto, ar verta grįžti į savo atmintį ir praeitį. Dabartis panaši į pabudimą, praeitis – į sapną, į kurią galima nebegrįžti.

Mona

Trys liūdesio dienos arba *Mona* tęsia ankstesnio romano (*Raudonojo arklio vasara*) tematiką. „Su šia knyga autorius siekia atišti tuos mazgelius, kurie taip ir liko nublokšti *Raudonojo arklio vasarai* praužus“ (72, p.1). Randame tą pačią veiksmo vietą – Ardėnų kalnų bažnytkaimį – ir tuos pačius pagrindinius veikėjus. Pasakojimas ir čia vyksta pirmuoju asmeniu, bet dabar pasakoja *Mona*, todėl veiksmas lėtesnis, jausmingas, atviras herojų refleksijoms, jutimams, reakcijoms. Monos asociacijų šuoliai susieja dabarties laiką su vaikyste ir su trejų metų darbu Lokio kalvoje – karo veteranų poilsio namuose, kur jos draugės rūko „žolę“, atvirai kalba apie seksą. Plėtodamas ankstesnio romano siužetą, *Cinzas* čia apsiriboja mažesniu veikėjų skaičiumi, todėl atsiranda daugiau galimybių pažvelgti į veikėjų psichologijos užkampius. *Cinzas* išryškina veikėjų nuotaikas, keliais taikliais sakiniais prasiskverbia į žmonių vidų. Rašytojui rūpi pabrėžti psichosocialinę tiesą, kad dvasinė įtampa, priešiškus, nepasitikėjimas dažniausiai kyla dėl nesugebėjimo ar nenoro pažinti kito žmogaus vidinę tikrovę.

Mona, pasijutusi Stanio atstumta ir pažeminta, trejus metus gyvena ir dirba atsiskyrusi nuo viso pasaulio – Lokio kalvoje globoja paliegusių žmonių sielas ir kūnus. Ji savo artimųjų laiškus gražina net neatplėšus, kol galiausiai apsigalvoja ir parvažiuoja savaitgaliui, trims dienoms, į gimtuosius namus pasisvečiuoti ir atšvęsti dvidešimt pirmąjį gimtadienį. Skaitytojas vėl suvedamas su jau anksčiau pažintais personažais. Daug kas pasikeitė Ardėnų miestelyje: merą paliko žmona, dabar jo žmona ir jo vaikų motina yra Žanina, jis pats atsisakęs mero pareigų, Rokso darbus tęsia Stanis, prie mirties slenkščio atsidūręs šimtmetis Garmolenų patriarchas („prieš naktį aš išeisiu“; 6, p.250). Satyras, dar taip neseniai buvęs linksmas ir iškalbus, praradęs slapta mylėtą Žaniną, prisipildo apmaudo ir keršto, visus baugindamas savo niūria nuotaika. Iš jo Mona sužino apie tebegyvą Stanio meilę:

Vyras kaip ažuolas, o kai liga prispaudė, suglebo kaip vaikutis. Verkė, kabinosi man į pečius, keikė kažkokius chemikalus, kažkokį raudoną arklį, kuris sutrypęs jo gyvenimą į dulkes. Ir vis: Mona, Mona, Mona! (6, p.229)

Mona, kuriai išliekama vertybių sistema padėjo susikurti buvus mokyklos kape-lionas, jau užaugusi, vienvėdis, kančios ir aplinkos patirčių subrandinta jauna moteris, bet vis dar užsispyrusi, kieta ir stipri, o kartu švelnutė ir trapi, kovojanti su savimi, bandanti nuo savęs pabėgti, bijanti savo jausmų, pilna išdidumo, temperamento ir meilės Staniui, per kurią ji save ir išreiškia. („Kitus mokini gyventi, glostai, guodi, o pati tebevaikštai su kraujuojančia žaizda krūtinėj“, – priekaištuoja Satyras; 6, p.228).

Mona klaidingai supranta mylimą žmogų, todėl jos įsitikinimų, jausmų bei patirties pasaulis yra liūdnas ir labai painus. Mona svajoja pradėti gyvenimą iš naujo, prikelti miestelį ir jo žmones rytojui. Mintys smelkiasi į ją supančių žmonių pasaulį, ji stengiasi susivokti

savo pačios sieloje. Lemtingu metu ji vis dėlto išdrįsta ieškoti kitų pagalbos, klausti patarimo, išsiaiškinti, jausmai jos nepražudo.

Mona jau kitaip mato savo artimųjų paveikslus. Tėvas Lefontas parodo ligi šiol nematytą tėvišką savo veido pusę, o jo santykiai su naująja žmona virtę partneryste. Seneliai tapo gyvais ir įsimenančiais personažais. Monos regimas pirmosios knygos pasakotojo ir herojaus Stanio paveikslas įgijęs naujų šiltų žmogiškų bruožų, praradęs ankstesnį ironijos, sarkazmo ar savotiško cinizmo atspalvį. Autoriui vienodai įdomus tiek užgaidaus dvimečio Klemenso Lefonto, tiek rafinuoto surrealistinio dailininko Ritmano dvasios pasaulis. Cinzas neskirsto veikėjų į teigiamus ir neigiamus, palieka tai spręsti skaitytojams. Veikėjų „psichinėse“ dramose klesti liūdesys, tačiau jo fone kokia pašaipėlė ir juokas nuskaidrina visą susidariusią situaciją.

Mona, pasakojanti pirmuoju asmeniu, atskleidžia savo individualybę kelių kitų draugių, taip pat Lokio kalvos slaugių, būrelyje. Apsukroji vyro meilės ištroškusi Laputė, mistikė Žozetė, grupės intelektualė Mado ir Fina, kuriai Mona, mylėdama kaip „vyrinę seserį“, išpasakoja savo silpnybes ir sielvartus. Kalbėdamas jaunos merginos lūpomis, autorius randa progų dažniau įsigilinti į savo veikėjų vidų, psichologijos niansus, kartu praskleisdamas ir švelnią pasakotojos sielą, altruistišką pasaulėžiūrą. Sumaniusi visą nemenką palikimo dalį paaukoti kitų gerovei (atstatyti apleistą senąjį miestelį), susiduria su artimųjų pasipriešinimu – nuo nepasitikėjimo iki atviro pykčio, – bet nepraranda skaidraus optimizmo ir pasitikėjimo žmogumi. Galutinai Mona atsiveikina su vaikyste ir suartėja su Staniu patyrusi nervinį priepuolį, kai nuo Satyro rankos žūsta tėvas ir Žanina, o jos pasakų pilis sudega.

Dėl pirmojo asmens vartojimo rašytojas susilaukė ir priekaištų. Suteikdamas balsą Monai, „E.Cinzas nepasitiki ja ir neleidžia skaitytojui gilintis į jos mąstymą, jos charakteriui savaime rutuliotis, įveda per daug dialogų, per daug pašalinių veikėjų“ (38, p.140). „Prasmės krūvis kai kurių personažų dialoguose ne kartą gali pasirodyti per sunkus to tipo ar padėties asmeniui“ (13, p.11). Violeta Kelertienė teigia, kad rašytojas bijo pasakojimo pirmuoju asmeniu pasekmių – prarasti autorinę kontrolę ir leisti pačiam skaitytojui suvokti charakterio teisybę:

Neva Mona dėl įvairių priežasčių nekenčia savo tėvo, užtat jaučia neapykantą ir visiems vyrams (todėl tiek metų bėgo nuo Stanio, o ne dėl to, kad jis sulaužė savo pažadą jai), ir todėl yra pavojus, kad ji nukreips savo libido į moterį. (...) Juk visa tai buvo galima parodyti pačios Monos išgyvenimais ir jausmais, to net reikalauja pati pasakojimo pirmuoju asmeniu forma. (38, p.140)

Cinzas iš tiesų pradžioje stengiasi įteisinginti pasakotojos moteriškumą – įtikinamaitei perteikia, kaip Mona suvokia vaiko jausmus, tačiau kartą parodęs personažo moteriškumą, jis toliau jo neapibrėžia, ir kūrinio viduryje, jeigu nežinotum, Moną galėtum vadinti vyru: „tik išoriniai faktai lemia jos moterišką būtybę“.

Delija Joana Valiukėnaitė taip pat griežtai kritikuoja rašytoją:

(...) neišnaudotos šios [pirmojo asmens] pasakojimo priemonės visos galimybės: nėra žvilgsnio į charakterių prigimtį. Charakteristikos paviršutinės ir neįtikinančios, dialogai nenatūralūs, veiksmai melodramatiški, filosofiniai pastebėjimai lėkšti ir nuvalkioti, būdinga Froido psichologija, pabaiga iš anksto suplanuota (neišplaukia iš pasakojimo); trumpai, *Mona* nėra intelektualiai kaip literatūra. (66, p.381)

Cinzas kalba atvirai, atskleidžia intymius personažų išgyvenimus, tačiau jo erotika neįkyri ir nesentimentali. Herojai, nors klaidžiodami, nepameta humanistinių orientyrų, yra jautrūs moralinėms vertybėms, gyvena greta paprastų, kasdiene veikla užsiimančių žmonių. Šia-

me romane nemaža liūdesio, elegiškų svarstymų apie šiuolaikinio žmogaus vienišumą, pasimetimą ir sunkias atsietsimo pastangas.

Cinzas čia pajudina išėivijos literatūroje „uždraustas“ temas: froidistinius kompleksus ir lesbianizmą. Remdamasis psichoanalitine žmogaus samprata, jis parodo, jog sąmonė atspindi tik viršutinį psichikos sluoksnį, o kaltės jautimas, jausmai – nesąmoningi. Monos autoanalizėje ir dialoguose išryškėja jos psichinės traumos, neišspręstas Edipo kompleksas, kuris trukdo jos laimės ir meilės siekiams.

Šventojo Petro šunynas

„Mėgdamas naujoves (...) ir stumtelėjau į mūsų literatūrą tą „retą paukštį“. Ir – gavau per kepurę!“, – taip apie savo romaną kalba Cinzas (65, p.9). Naujove rašytojas čia vadina buvusių kunigų (ekskunigų) vaizdavimą literatūroje, nes, pasak jo, po *Altorių šešėly* mūsų literatūroje nieko daugiau šia tematika ir nėra. Cinzą ištiko V.Mykoliaičio-Putino likimas – jis buvo ypač kritikuojamas konservatyvios išėivijos dėl pasirinktos temos. Knyga ją šokiravo vien pavadinimu, kuris atrodė ateistiškas. Tačiau skaitant kūrinį paaiškėja, kad taip pravardžiuojamas viešbutis Briuselio Šventojo Petro aikštėje, kurio gyventojai – emigrantai, pasaulio bastūnai – patys vadina savo būstą šunynu. Lietuvoje į knygos literatūrinę vertę pasižiūrėta netaikant palankių rašytojui komunistinių šablonų.

Pagrindinis romano veikėjas yra ekskuningas Tomas, priklausantis naujai dvasi-ninkų srovei – kunigams darbininkams. Šis judėjimas buvo labiausiai išplitęs Prancūzijoje ir Belgijoje. Jo pradininkai – idealistiškai nusiteikę Evangelijos skelbėjai visa kuo nusivylusiems vargo žmonėms. Specialios seminarijos rengė kunigus veikti tarp darbininkų. Jas baigusieji dažniausiai įsidarbindavo gamyklose

ir apaštalaudavo savo kasdieninio gyvenimo pavyzdžiu. Vis dėlto šis judėjimas Vakaruose išblėso – be kitų priežasčių, dėl pasaulietinių aplinkybių. Mat nemaža dalis kunigų darbininkų, negavę Apaštalų Sosto leidimo, sukūrė šeimas ir neteko tikinčiųjų pasitikėjimo. Vėliau tokie ekskunigai ieškojo kitokių apaštalavimo būdų. Afrikoje jų šeimos įsteigė Krikščioniškos meilės bendriją, siekiančią darbu ir malda padėti vargstantiems, skurstantiems (54, p.62).

Pasišventimo, kunigystės celibato, apsisprendimo klausimas visada buvo svarbus Katalikų bažnyčiai. Tomas yra kilnus, jautrus artimo skausmui, tikras dvasininko pavyzdys. Vienintelė jo kaip kunigo kaltė – noras mylėti ir sukurti šeimą: „Negaliu gyventi be meilės. Be vaikų krykštavimo tokiaime namelyje kaip šitas. Geidžiu *tikro* gyvenimo laisvėje“, – aiškina tėvui apsisprendimo motyvus (7, p.90). Kiekvienas einantis šiuo keliu tokią koliziją patiria ir išgyvena skirtingai. Psichologiškai tokio noro motyvavimas gana įtaigus, bet visada kyla klausimas: ar romano autorius teisingai suvokė apsisprendimo ir ekskunigystės būseną, pats nebūdamas kunigas?

Galima stebėtis autoriaus vaizdavimo maniera, jo sugebėjimu atskleisti buities kasdienybėje vargstančių žmonių sielos grožį, pro veikėjų sudarkytus gyvenimus prasiveržiantį gėrio ir meilės ilgesį, nors tokie žmonės pasižymi daugiau ydomis nei dorybėmis. Gyvenimo sunkumų palaužti, slėpdami tikėjimą gėriu ir laime, jie tapę sarkastiškais gyvenimo stebėtojais.

Sunki Belgijos ekonominė, politinė ir tautinė padėtis, aštrūs Bažnyčios konfliktai, neišspręstos visuomeninės problemos net lengvus sprendimus verčia rimtais. Tomas savo kelyje sutinka daug žmonių: čia ir jo likimo draugai ekskunigai Leonas, Henris, ir Šventojo Petro šunyno gyventojai rusai Bogdanovas ir Nikalojus, dailininkas ispanas Migelis ir jo žmona

žydė Roza, viešbučio administratorė Andželika ir daugybė kitų. Visi saviti, gražūs ir nuodėmingi. Susidaro bene 36 asmenys, su nauju veikėju susipažįstama kas septintame puslapyje ar dar dažniau. Cinzas jaučia pareigą smulkiai apibūdinti visus sutiktuosius, jų žmonas ir meilužes, nors tie susitikimai būtų vienkartiniai. Dažnai tokie personažai dingsta, siužete nepalikę jokių pėdsakų. Veiksmas daugeliu atvejų apsiriboja girtavimais, pasisėdėjimais prie baro ar pagulėjimais viešbučiuose. Tokiu būdu „kiekvienas aplinkos pasikeitimas veda į naujas pažintis, naujas istorijas, aferas ir dramas, kuriomis Tomas noriai su skaitytoju dalinasi kiekviename knygos skyriuje“ (12, p.4). Naujų veikėjų biografinės žinios tuojuo papildomos turtingais, spalvingais ar gana įmantriais dialogais, suktesniais filosofiniais išvedžiojimais.

Didele meile spindi Tomo santykiai su merdėjančiu likimo draugu ekskunigu Leonu. Paralyžiuotas jis tapo paveikslus įsikandęs teptuką, po to, Migelio padailintus, juos padeda pardavinėti Tomas. Leonas savo ligą pašvenčia, įprasmina ir jaučiasi laimingas.

– Uždėk delną ant mano kaktos, Tomai. Pasi-melskime. Priglaudžiau delną, ir mudu tyliai meldėmės Amžinybės Tėvui. Kambarys grimzdo į prietemą: virš Briuselio kaupėsi pavasario lietaus pritvinkę debesys. (7, p.29)

Bendraujantį su visais veikėjais autorius siekia atskleisti ir patį Tomą. Jis saugo kitus nuo nereikalingų sunkumų, iš nevilties ir pasimetimo kelia silpnesnius, juos išklausydamas, su jais pabūdamas. Kitų neteisčia, nes to reikalauja žmogiškumas ir Dievo mokymas.

Dievą Tomas liudija ne žodžiais, o darbais, didysis Dievo įsakymas įrašytas jo širdyje. Taip jis grindžia savo santykius su kitais veikėjais – Ula, Migeliu, Sanginačiu. Tačiau visa Tomo drama – jo ekskunigystė. Kad ir maištaudamas prieš „intelektualinės teologijos šaltyje“ sustingusį Vatikaną, kunigystę Tomas

tebelaiko savuoju pašaukimu. Kunigu tapti niekas neverčia, taigi ir celibatas laisvai pasirenkamas. Netrukus tenka spręsti dilemą: arba žmogiška asmeninė laimė, arba kunigo aukos laimė. Tomas, tapdamas dvasininku, pamiršta šią kunigystei reikalingą aukos dvasią ir vėliau turi išgyventi gilius dvasios sukrėtimus. Jis ieško išeities, blaškosi tarp meilės Lindai ir pareigos jausmo, pritaria jos atsitraukimui ir vėl jos siekia. Lindai tokia vidaus kova nesuvokiama, ji eina natūraliu, žemišku keliu, neprieštaraujančiu prigimčiai, reikalauja greito apsisprendimo, o ne lėtu lietuvišku mąstymu pagrįstų samprotavimų. Nevilties genama, ji bėga nuo Tomo ir tragiškai žūsta. Jau ekskunigo gyvenime atsiranda kita moteris – skandinavė Tradicinė Ula.

Ryškus Tomo polinkis į vienatvę. Kad ir kur jis būtų, su kuo kalbėtų, jo visada laukia vienuma. Negailėdamas nei laiko, nei pinigų, jis padeda kitiems, tačiau visuomet lieka vienas: „Šiandien pats būčiau pasiprašęs į svečius, – taip liūdna, nejauku vienumoje“ (7, p.163). Tomas bando išspręsti savo praeities problemą, tačiau to nepadaręs, nesusieja savo gyvenimo su giliai mylimu žmogumi. Romano pradžioje ir pabaigoje panaši aprimusių aplinką stebinčios vienišos būtybės kontempliacija.

Tomas neišgali atsiveikinti su kunigyste ir toliau apaštalauja, nešdamas žmonėms paguodą. Į jį daugelis kreipiasi „kunige“, nors jis jau juo nėra. Jis nuolat save stebi ir klausosi, tačiau nėra pasyvus, net sunkiausiose padėtyse pajėgia teisingai elgtis ir veikti pagal susiformuotus principus „neteisk kitų“ ir „lik sau ištikimas“.

Knygos pabaigoje lieka daug neišspręstų klausimų: Kodėl Tomas toks? Kodėl jis toks geras? Kas suformavo tokias tvirtas Tomo idealizmo nuostatas – nešti žmonėms tiesą ir meilę, jei ir kunigystės atsakymas jų nepakeitė? Vidinė kova tarp dogmos ar prigimties nėra pagrinin-

dinė šio romano tema ar tikslas. Kaip ir parodyti apaštalavimo reikalingumą ar tikėjimo galią. Kaip ir *Raudonojo arklio vasaroje*, romanas baigiamas mirtimi – „kai nuskutau barzdą, aprengėme Leoną, sukryžiuavome rankas ant krūtinės ir pasimeldėme“ (7, p.182).

Kūrinys atlieka svarbiausią uždavinį – atskleidžia įdomią istoriją. Pasakodamas pirmuoju asmeniu, Tomas lemia romano fabulą, tačiau jos formavimo nesijaučia, kaip ir manipuliacijos veikėjais. Veiksmas plėtojasi logiškai, nuo pradžios iki galo autorius stengiasi išlaikyti įtampą, kuri remiasi išorinių įvykių poveikiu Tomo sielai. Romano pagrindas – sąžiningumas ir žmoniškumas.

Šį romaną pagrįstai išėivijoje kritikavo A.T.Antanaitis ir Lietuvoje J.Erlickas. „Tomas, atrodo, skaitytojui nupasakoja tik savo išorinius veiksmus, judesius ir „oficialiąją“ laikyseną, labai retai teparodydamas intymesnio vidaus pasaulio kertelę“, – teigia Antanaitis (12, p.4). Tomas kovoja už atvirumą prigimčiai, tačiau tartum jos gėdijasi. Toks nepakankamas atvirumas neleidžia skaitytojui simpatizuoti personažo kančioms, sielotis nesėkmėmis ir pritarti pasiteisinimams. Pasak Antanaičio, Cinzas moka naudotis laikraštine medžiaga, įtaigiai aprašo Briuselio istorinius paminklus, flamandų-valonų konfliktą, sąmojingai pasišaipto iš belgų istorijos, atpasakodamas šiukšliavežių Pinerių dinastijos genealogiją. Jo pastabos apie Belgijos emigracinę politiką taiklios, tikroviška ir scena darbo biržoje. Tačiau bet kuriuo atveju tai „neišgelbsti apysakos, kurios centrinė figūra tokia nevykusi. Šunynas įsirikiuoja į „kitsch“ literatūros eiles. (...) Akivaizdu, kad tai paskubomis sudrėbtas, per anksti pasaulin paleistas romanas“ (27, p.4).

J.Erlickas:

Beveik nėra nei intrigos, nei siužeto, nei kompozicijos. Tai susitikimų – išsiskyrimų – pasišnekėjimų – pasimylėjimų giriandos. (...)

Dialogai grakštūs, sakyčiau, lengvabūdiški. Šitaip plepa seni bičiuliai, neturintys vienas kitam nei ypatingų pretenzijų, nei įsipareigojimų. (...) Kelionės iš baro į barą, neminkas pulkelis antraeilių personažų bei virtinės pokalbių apie viską ir nieką. (...) Nėra jaudinančios meilės linijos, ryškaus konflikto. (...) Visi tikrai malonūs pašnekovai ir sugėrovai. Tad koks gali būti konfliktas! (...) Visa tai panašu tik į pražūtingon liepsnon lekiančių drugelių nerūpestingą plasnojamą. (...) Lyg žiūrėtum kažkokį neryškų filmą apie tolimus, turistinėse ūkanose skandinaviškus kraštus. Ir tenai gyvena žmonės... Kažką kalba, kažką veikia. Na, ir tegu sau. (23, p.179–181)

Sutemose

Šiuo romanu grįžtama atgal, į pokario metus. Pagrindiniai veikėjai – keturi jauni lietuviai – vienokiu ar kitokiu būdu atplėšti nuo Lietuvos. Iš jų ryškiausias Romas Gaila, gyvenantis nuobodų gyvenimą nuo knygos pradžios iki pabaigos. Kiti trys draugai – Blondis, Lilas ir Bela – pasirodo epizodiškai, tačiau apie save pateikia daug informacijos. Tai romanas apie keturių žmonių suartėjimą žiauriomis pokario sąlygomis, jų pastangas padėti vienas kitam išgyventi ir išsiskyrimus blaškant likimo vėjams. Kaip ir visuose Cinzo romanuose, veikėjai daug kalba. Jie nusi-vylę istorijos logika ir dievų palankumu žmogui, yra karštakošiai, idealistai, nors į aplinką reaguoja skeptiškai, sarkastiškai, tačiau visuomet ieško teisybės. Jų egzistencijos atrama – garbė ir sąžinė. Jie gyvena nežinomybės, laikinumo ir netikrumo erdvėje, bet jiems nesvetima viskas, kas traukia jauną žmogų.

Romaną sudaro dvi dalys: pirmoje veiksmas vyksta Vokietijoje, perkeltųjų asmenų stovykloje, antroje – Belgijos anglių kasyklose. Visi įvykiai vienaip ar kitaip susiję su pagrindiniu veikėju. Jis stebi aplinką, svarsto, jo mąstymas – svarbiausia romano gyvybė. Charakteriu jis panašus į ekskunigą Tomą (*Šventojo Petro šunynas*) ar daktarą Stanį Dogenį (*Raudo-nojo arklio vasara*): realiai vertina situaciją,

gyvenimo kelią renkasi neskubėdamas, apgalvodamas. Jis tampa barako atstovu, į jį kreipiasi norintys išsipasakoti, pasiguosti, paklausti patarimo. Moterimis jis sąmoningai nesinaudoja, netgi mylėdamas, kaip ir kitų Cinzo romanų pagrindiniai personažai, traukiasi.

Nauja, anksčiau rašytojo mažiau liesta tema – lietuviškumas. Lietuvos praradimas jaučiamas visur – dialoguose, monologuose, veikėjų likimų perpasakojimuose, tačiau daugiau potekstėje. Čia neverkšlenama dėl prarastos tėvynės ir lietuviybės išnykimo grėsmės. Tokia retorika nepriimtina karo baisumus iškentusiems jaunuoliams ir kelia jiems vien nuobodulį. Rašytojas vengia tiesioginio emocionalaus vertinimo.

Cinzo rašymo maniera lieka nepakitusi. Jis pasakoja šmaikščiai, jo veikėjai daug ir dažnai per lengvai filosofuoja įvairiomis temomis.

Mėlynakis žydas

Cinzui buvo nuolat siūloma „ką nors“ parašyti iš Lietuvos gyvenimo. Išeivija norėjo, kad būtų nauju stiliumi prabilta apie Lietuvą, ne tik apie jiems svetimą Belgiją, o sovietiniai nomenklatūrininkai tikėjosi savo pusėje matyti išeivijos rašytoją, rašantį jiems parankiomis temomis.

Jau 1973 metais išeivijos spaudoje jis užsimena „numatęs parašyti darbelį apie mėlynakį žydą, kuris išliko nesušaudytas“ (71, p.1), 1974 metais – „Dabar rašau *Mėlynakį žydą*, ir čia, turbūt ateinu su savuoju kastuvėliu į dar neliestą kampą. Tai novelinis romanas apie 1941–1944 m. žydų žudynes Lietuvoje“ (53, p.16). 1977 metais lankydamasis Lietuvoje, „prasitarė, kad sekančio jo romano veiksmo vieta jau atvirai būsianti Rietave. Toje knygoje bus rašoma apie hitlerininkų žiaurumus praėjusio karo pradžioje“ (10, p.6). Tų pačių metų *Drauge*:

Dabar renka medžiagą apie mėlynakį žydą. Jis nori pažiūrėti į vokiečių uždarytą getan sunaikinti žydą grynai iš žmogiškosios pusės, iš pa-

ties žydo vidaus, bet medžiagos rinkimas esąs sunkus. Čia neužtenka plikų istorinių faktų, bet reikia įsigilinti į žydų papročius, tradicijas, apeigas, prietarus, giminystės ryšius. Reikia įsigilinti į daug ką; pažinti, sužinoti daug ką, ypač apie Lietuvos žydiją. Lietuvos žydas juk visiškai kitoks, kitaip gyveno ir galvojo, gal net kitaip jautė, negu Prancūzijos ar Belgijos žydas, o jis pats tuo tarpu glaudesnių ryšių su Lietuvos žydais neturi. Ir užmegzti juos vienoje vietoje sėdint nelengva. Grįžęs ir baigęs darbus, kibs į *Mėlynakį žydą*. (26, p.6)

1980 m. V.Kazakevičius jau kalba būtuojau laiku: „Norėjęs rašyti *Mėlynakį žydą* (apie žydo likimą fašistinės okupacijos metais)“ (34, p.187). 1980 m. *Knygnešyje* vėl užsimenama, kad rašo ne tik romaną apie lietuvius angliakasius, bet ir *Mėlynakį žydą*. 1991 m. – „Kai angliakasiai nuvargina, stumiu pirmyn *Mėlynakį žydą*, kurio žmonės ir įvykiai – iš mano gimtojo Rietavo miestelio karo metais“ (64, p.42); „E.Cinzas dabar rašo knygą apie lietuvius, ir veiksmas vyksta Rietave, jo gimtajame mieste. Knyga dar be pavadinimo, bet numatoma išleisti ją kitais metais Lietuvoje“ (74, p.3). 1994 metais –

Jau galvoju apie kitą romaną. Jame atspindėtų 1941–1942 metai. Romanas būtų skirtas žydų problemoms: žydų gyvenimas Lietuvoje, jų persekiojimas, naikinimas. Medžiaga visa jau sukaupta, jau daug ką esu apmąstęs. Juk šis klausimas kol kas jei ir analizuojamas, tai gana vienpusiškai. Juk dabar Lietuvoje, ypač prieš Lietuvą, vykdomas savotiškas „judais-tinis teroras“ – visi kalti dėl žydų žudymo. Ir šitaip daug kam įvarė „kaltės kompleksą“. Aš nesu proždiškas, aš nesu antisemitistas. Vienas iš herojų, matyt, bus mokytas, tapęs baltaraiščių vadu – asmeniškai tokį pažinojau. Aš turiu teisę apie tai rašyti, nes pirštų prikišęs prie šių reikalų nesu. (...) kai pagalvoji, kiek nekaltų žydėlių, „šiaučių-kriaučių“ ar smuikininkų bei jų vaikų žemelėje pūva, o žmogžudžių dar yra vaikščiojančių žeme, – čia jau negalima skirtingai žiūrėti. (...) Aš jau anksčiau maniau apie tai rašyti, jau net ir romano pavadinimą turėjau – *Mėlynakis žydas*. (...) mano romanus bus ne apie žydus. Mano romanus bus apie žmones – lietuvius, žydus, vokiečius... (31, p.16)

1995 m. ruduo –

Rašau dar vieną romaniuką neliesta tema *Mėlynakis žydas*. (...) Esu gerokai įsidirbęs ir užrašuose, ir planuose. Norėjau seniau pra-

dėti šią temą, bet kiti sakė, vis dar per anksti. Romano veiksmas vyks Rietave, turiu ir prototipų, žydų šaudytojų. Bet viską keisiu – reikia daryti paslapčiau. (58, p.17)

Manychiau, kad G.Kanovičius ne viską pasakėjo, reikėtų ir kitaip, kita plunksna. Ateinančios vasaros viešnagėje jau turėsiu romaniuką kišenėje. (8)

Tiek metų brandinto kūrinio Cinzas nepabaigė. Galima tik spėti, kad naujasis romanas būtų kaip ir kiti rašytojo kūriniai – „visa to meto literatūrinė mozaika“, tačiau tai jau būtų kūrinys apie Lietuvą, kuriame pagrindiniai personažai – tikri lietuviai, o ne lietuviai tik pagal savo kilmę.

LIETUVIŠKUMO PAIEŠKOS

XX amžiaus pradžioje koncentruotasi į nacionalinį tipažą, nacionalinę problematiką, nacionalinės meninės vertės matus. Pasaulinės literatūros sąvoka dar tik formavosi. Sukūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, didžiausias lietuvių literatūros specialistų rūpestis buvo suvokti lietuvių literatūrą kaip specifinį procesą. Buvo įrodinėjamas lietuvių literatūros savarankiškumas, o poveikiai ir pasaulinės literatūros kontekstas vis dar paliekamas nuošalyje. „Pasaulinėje literatūroje lietuvių meninis žodis pirmiausia turėjo ieškotis sąjungininkų, atliepiančių jo valstietiška prigimčiai ir adresatui“ (39, p.23). Patys artimiausi mentalitetu lietuviams buvo rusų ir lenkų autoriai, vėliau prie jų prisidėjo latviai ir skandinavai. Šūkis „Tautinė literatūra yra pasaulinės literatūros dalis“, raginimai „pasivyti Europą“ ir pasijusti jos lygiaverčiais nariais bei atsivėręs su savo formos naujovėmis ir labirintais Vakarų Europos modernusis menas nepanaikino tradicinių ryšių su minėtomis kultūromis.

Padėtis kiek pasikeičia po Antrojo pasaulinio karo. Lietuviška tematika lietuvių kilmės autorių, rašiusių svetimomis kalbo-

mis ir priklausiusių nelietuvių literatūrai arba Lietuvoje gyvenusių ir su ja artimiausutapusių kitų kraštų autorių kūryboje, ypač susidomėta išėivijoje. Siekiant parodyti pasauliui ar bent jau patiems sau, kad Lietuva nėra tik iš sovietinių žemėlapių išnykęs ir niekam nežinomas žemės lopinėlis, imta ieškoti Lietuvos ir lietuvio vardo paminėjimų įvairios tematikos (daugiausia grožinės) literatūroje. Pradėjus reikštis lyginamajai literatūrai, atsirado teorinis šių tyrinėjimų pagrindas.

Eduardo Cinzo lietuviškumas specifinis. Kritika pažymėdavo, kad pabrėžiamo lietuviškumo, tokio būdingo lietuvių išėivijai, jo kūryboje nėra arba jis glūdi gilesniuose kūrinių sluoksniuose. Vieni ši faktą laikydavo trūkumu, kiti privalumu: „Ed.Cinzo atveju galėtume tik apgailėti tą faktą, kad jam tenka savo talentą naudoti vaizduoti belgiškai aplinkai ir kurti internacionalinį žmogų, tam tikrą gal jau jokiai tautybei nebe priklausantį profesionalą ir svetimo krašto tam tikrų klasių paveikslą“, – teigė K.Barėnas (15, p.7). „Galbūt lietuviška tematika būtų varžiusi autoriaus literatūrinės idėjas ir užmojus“, – samprotavo V.Kazakevičius (34, p.186). Pats Cinzas ne kartą yra sakęs, kad išėivijoje neįžiūri jokių kitų problemų, išskyrus lietuviybės išlaikymą, kuriuo rūpinamasi nuo pat emigracijos pradžios. Visa tai, kas susiję su išėiviais, jau seniai aprašyta ir lietuviybės išlaikymo bei propagavimo formos panaudotos, todėl verta gilintis ten, kur dar „niekas nekasė“. Rašytojo etninės šaknys Lietuvoje:

Aš iš Lietuvos niekada nebuvau ir išėjęs, gyvenau jos džiaugsmis, rūpesčiais. Lietuvis buvau ir likau, nesuprantu, kaip galima nutautėti. Visas mano gyvenimas yra prancūziškas, bet tai manęs nekeičia, aš liksiu žemaitis nuo Rietavo, – 1991 m. jis kalbėjo per Lietuvos radiją.

Žymus lenkų emigrantas Witoldas Gombrowiczius save taip pat susieja su gimtuoju kraštu: „trokštu nusilenkti

Lenkijai, kaip lenkiuosi formai – trokštu pakilti virš Lenkijos kaip virš stiliaus – ir čia, ir ten užduotis ta pati“ (25, t.1, p.103), bet yra žymiai pretenzingesnis:

Tam tikra prasme jaučiuosi esąs Mozė. Prieš šimtą metų lietuvių poetas suteikė formą lenkų dvasiai, šiandien aš tarytum Mozė. Išvedu lenkus iš tos formos, išvedu lenką iš jo paties.

E.Cinzas kuklesnis santykiyje su Lietuva:

„Man didžiausias džiaugsmas, kad esu pripažintas Lietuvoje, kad įėjau į mūsų bendrąją lietuvių literatūrą“ (75, p.14). Tačiau jo lozungai stiprūs, nors ir orientuoti į save: „Aš vakarų kultūros visiškai atsisakęs“ (45, p.3); „Grįždamas į tėvynę, grįžtu prie savęs“; „Turiu tarnauti savo tautai, o jau paskui pasauliui“ (1991 m. interviu Lietuvos radijui); „...jei rašau, tai visų pirma – Lietuvai“ (49, p.3); „Mano politinė partija – Lietuva“ (20, p.193); „Lietuva man ne tik tėvynė. Ji vienintelis mano ideologijos šaltinis“ (16, p.4).

Rašytojui atrodė, kad niekas negali užgožti Tėvynės meilės. Ji – žmoguje, tai jo kūno ir sielos gyvybė. Jis, nemėgęs žodžio *išėivis*, retai išvardavo Žemaitijos vardą be pažyminio *Šventoji*.

Tokia Cinzo pasaulėžiūra formavo ir jo kūrybą, kurią galima pavadinti lietuvišku-belgišku, ar tiksliau – lietuvišku-vakarietišku mišiniu, ir personažus, kurie išore yra vakariečiai, o dvasia – lietuviai. „Mano knygų lietuviški pagrindai, bet daro įtaką aplinkinis pasaulis“, – sakė rašytojas. Jo kūryboje beveik nėra aiškiai matomų lietuviškų motyvų (išskyrus romaną *Sutemose*, kuris savo raiška tarsi stovi tarp Lietuvos ir Vakarų, nes laikas kūrinyje yra ankstesnis nei kitų romanų ir veikėjai dar nepersiėmę vakarietiška kultūra), nėra jokių pastangų pritempti veiksmo prie lietuvių problemų.

Subrendęs Lietuvoje, bet atėjęs į literatūrą Vakarų Europos kūrybinėje atmosferoje, jis yra tartum lietuviškai rašantis belgų rašytojas. Jis vaizduoja Belgijos miestų gyvenimą ir jų žmones, įvairių sluoksnių atstovus, viename kūrinyje jų gali būti kelios dešimtys. Rašytojas

teigia, kad „rasė ar tautybė neturi jokios pirmenybės“, tačiau pagrindinis veikėjas visada yra lietuvis (rašytojas Jonas, kunigas-darbininkas Paulius, daktaras Stanis Dogenis, ekskunigas Tomas, keturi draugai *Sutemose*). Tai suprantama: personažo ar jo nutautimo būseną neturi didesnės įtakos nei personažo charakteriui, nei jo santykiui su aplinka. Pirmiausia – Cinzas rašo Lietuvos skaitytojui, kuris tapatins save su pagrindiniu veikėju, ir pastarasis bus jam artimas mentaliteto bruožais. Antra, pasirinkus pagrindiniu veikėju kitos tautybės asmenį, susilpnėtų ryšys su Lietuva (bet Cinzas rašo Lietuvai!). Trečia, perprasti kitos tautybės (ar lyties) mentalitetą ne taip paprasta; tai puikiai iliustruoja *Mėlynakio žydo* pavyzdys: medžiagą jam rašytojas kaupė daugelį metų, vis nesiryždamas rašyti.

Išorinį Cinzo personažų lietuviškumą rodo tik vardas arba viena kita užuomina apie praeitį. Pirmoji aliuzija *Raudonojo arklio vasaroje* į nebelgišką Stanio Dogenio kilmę yra paminėti tėvai: „– Aš iš parijų: tėvas angliakasy“ (6, p.17). Jis sakosi esąs iš Lietuvos („– Tai jūs graikas?“ – nustebusi nuleido ranką. „– Ne, lietuvis. Prieš keletą metų nusipirkau „didžiąją pilietybę“: pasilikdamas lietuvis, neturėčiau teisės praktikuoti“; 6, p.36), jo tikroji pavardė Stasys Daugintis („– Stasys Dogenis. Taip parašyta pase, o po teisybei – Daugintis“; 6, p.36), tačiau tiek ir tėra išorinio lietuviškumo jo paveiksle – neparodyta nei kokių nors reikšmingų jo likimo posūkių, susijusių su tėvų kraštu, nei lietuviškos kilmės detalės ar sąsajos su gimtine, nei belgiškos aplinkos įtaka jo psichikai.

Lietuviškumą patvirtina viena kita patarlė ar priežodis: „Bijai vilko, neik į mišką, sako lietuviai“; „Kvaili nesupras, o protingi nieko nesakys, – prisiminiau lietuvių priežodį“; „– Lietuviai taip sako: nekask kitam duobės – pats įkrisi, – pratariau, nes jis vėl nutilo“ (6, p.53, 120, 177).

Aliuzijų į lietuviškumą vardijimas baigiamas paminėjus Monos cituojamą Oskarą Milašį ir kelis žodžius apie jį: *Jauku. Židinys ūkauja ten / Liūdniausio mėnesio balsu. / Ak mirusieji, ir tie, kur Lefoten, – / Mirusieji, jūs gyvesni už mane iš tiesų...* „– Milašius kilęs iš Lietuvos, – prisiminė. – Jis taip jautriai rašė apie mirusius. Visada, atėjusi čia, prisimenu jį. – Nepažįstu jo, Mona. Kadaisė bandžiau skaityti, bet greitai nusibodo: liūdnas“ (6, p.123). Belgijos provincijoje jauna mergina cituoja jai artimą lietuvių rašytoją, kūrusį Prancūzijoje, o lietuviui Belgijoje jis nepriimtinas. Cinzui nėra tautybių sienų, svarbu idėja, kurią kiekvienas individas nešiojasi savyje; galima įvairių formų ir būdų komunikacija.

Lietuviškų personažų būtinumą paaiškina pats E.Cinzas: „(...) siužetui reikėjo visapusiškai vienišo individo, nepriklausančio etninei grupei, jos organizacijoms, gyvenančio vietinių tankmėje, kaip ir daugumas negausių Belgijos lietuvių“ (53, p.16). Rašytojas gerai žino, kaip jaučiasi vienišas emigrantas, todėl sukurti patrauklų kitatautį personažą jam nėra sunku. Rimtį, susikaupimą, atskirumą spinduliuoja ne tik pagrindiniai personažai, bet ir jų artimieji: *Monoje* Stanio motina nepritampa bažnytkaimyje: „Išdidi kaip kunigaikštienė, (...) laikėsi nuošaly, nieieškojo miestelio moterų draugystės“ (6, p.229). Tai yra tikrasis kūrinio lietuviškumas – parodyti vidinę veikėjų būseną, žmogaus jausmus jų atvirai nedemonstruojant, apie juos atvirai nekalbant. Stanio tėvai lietuviškumo neparodo, kitaip netgi būtų nenatūralu – ar gali lietuvybe rūpintis kasyklose užtroškęs ir vėliau nepagydomai susirgęs Stanio tėvas? Ar sūnaus išmokslinimas, kad jam netektų sekti tėvo pėdomis, nebuvo svarbesnis dalykas?

Brolio Mykolo gatvės lietuviai – rašytojas Jonas (Žanas) („– Lietuvių kilmės Jungtinių Tautų pabėgėlis, – perskaitė ji. – At-

leiskite, bet tokios tautos nežinau. – Prie Baltijos jūros, ponai. Trys mažos baltų tautos...“; 1, p.21) ir darbininkų kunigas Paulius (Polis), tačiau jų lietuviška atributika taip pat neesminė, gana neryški, ištirpstanti svetimtautėje aplinkoje. Jonas plauna restorano virtuvėje lėkštes, dirba anglies kasyklose, susitikęs Albiną iš sovietinės Lietuvos, kuris „švitėjo kažkuo svetimu šitai aplinkai“ (1, p.67), mielai su juo bendrauja, aptaria ryšių su gimtuoju kraštu klausimus – pasitraukimą iš Lietuvos, miškinius, trėmimus („Nežiūrint skirtingų įsitikinimų, esame ir liksime broliai lietuviai“; 1, p.68). Pauliaus lietuviškumas yra tik jo kilmė ir baltams būdinga išvaizda. Minimas Brazdžionis, Milašius (1, p.36, 72), lietuviškas Jono namas („Turiu namuką užmiestyje. Lietuvišką: medinis, su žirgeliais ant stogo kampų“ (1, p.41). Apskritai lietuviškumo čia daugiau nei *Raudonojo arklio vasaroje*, jei juo galima laikyti dažnesnį žodžio „lietuvius“ vartojimą.

Kitose novelėse taip pat yra lietuviškų vardų: įmonės vadovo bičiulis komisaras Julius ir duktė Irena, jos buvęs draugas Jurgis (*Viena direktoriaus diena*), Moriso Bredo bičiulis Jonas (*Moriso Bredo užrašai*), muštukas Stepas ir pulkininkas Vivenis (*Susitikimas*), jaunystės meilę susiruošęs aplankyti sūnus Jurgis, duktė Ugnė, žmona Kristina (*Iškyla į kalnus*), lengvo gyvenimo mėgėjas Bonifacas Gailius, merdintis angliakasybos Bolis ir jo žmona Rūta (*Čiao, Eli*) ir kt., – tačiau jie visiškai atsitiktiniai, autorius dažnai net neužsimena apie lietuvišką šių personažų kilmę.

Šventojo Petro šūnyne lietuviškumo tiek pat, kiek ir *Raudonojo arklio vasaroje*, tik čia pagrindinis personažas Tomas pateikia keletą praeities faktų, taigi nėra nuo jos izoliuotas kaip Stanis Dogenis:

„– Na ir ačiū Dievui, kaip lietuviai sako. – Tu ir lietuviškai moki? – Prisimenu kelis sakinius. Iki šešerių metų tik lietuviškai kalbėdavai su tėvu. Paskui jis staiga mirė, ir aš prisitaikiau

prie motinos valonės kalbos“ (7, p.62); „– (...) Kadaisė sakei, kad tavo tėvas lietuvis... Kaip jis pateko į Belgiją? Lietuva – kitame pasaulio kampe! (...) – Po karo jis atvyko į Belgiją. Iš Vokietijos. Kaip ir daugelis svetimšalių, kuriuos Belgija atsigabeno anglių kasykloms ir metalų liejykloms“ (7, p.113).

Po ilgų dvejonių metusį kunigystę Tomą smerkia bažnyčia, su juo nebendrauja šeima – jis tapęs „visapusiškai vienišu individu“ – tokiu personažu, kokį ir norėjo matyti Cinzas.

Romanas *Sutemose* yra lietuviškiausias Cinzo kūrinys. Jo veiksmas vyksta DP stovyklose, taigi veikėjai ne per seniausiai pasitraukę iš Lietuvos, ir jos prisiminimas tebėra gyvas. Jie mini Lietuvą per pokalbius, susimąstymo valandėlėmis. Lietuvą staiga primena netikėtos situacijos („Romos klausėsi lagerio krepšinio aikštelėje dūkstančių vaikų. Šūkavo lietuviškai. Keistas, maloniai šiurpus jausmas“), ramybės minutės („Blondis apėjo garažus ir sugrįžo nieko nesuradęs. Nebuvo ko ir ieškoti ir, žinoma, surasti, bet ir metalinės sienos šnabžda praeitį“). Lietuviškumą parodo gyvenimo būdas, veikėjų elgesys: nėra alkanų – „įdubusiais žandais“ – žmonių, per susirinkimą vyrai lietuvių papročiu stumia moteris į priekį (8, p.18, 49, 62, 139). Retkarčiais galima išgirsti ir patosiškų šūkių: išlaikyti patriotinę dvasią tremtyje, tvirtą kovos moralę, saugoti padoraus elgesio ir lietuvių moralės papročius. Tačiau personažams labiau rūpi meilės nuotyčiai ar ateities perspektyvos, o ne patriotiniai šūkiai, kurie jiems skamba juokingai.

Cinzas sukūrė pusiau lietuvių charakteristiką: kaip teigia portugalų vaikas Huanas *Šventojo Petro šūnyne*, „visa Belgija sulipdyta iš įvairiaspalvių puselių“ (6, p.105). Išorinis lietuviškumas sudaro mažą rašytojo kūrybos dalį, o ir ji pati – duoklė Lietuvai ir jos atminimui. Tikrasis lietuviškumas slypi veikėjų charakteriuose, moralinių vertybių sistemoje kaip užkoduotas tautos mentaliteto palikimas.

DOROVINĖS VERTYBĖS

Vaizduodamas intymų veikėjų gyvenimą, Cinzas visada atidžiai peržiūrėdavo susidariusias situacijas, kad vėl nebūtų apkaltintas erotikos demonstravimu. Kartais pikantiškesnes scenas ar žodžius iškirpdavo redaktoriai. Tačiau jų pastaboms jis visada turėdavo komentarų. Rašytojas aiškino, kad žmogus yra toks, koks yra, išgyvenantis visus realius ir išbalansuotus pojūčius, todėl jo jausmų nagrinėjimas dar nereiškia, kad kryptama į amoralumą: „Esu įsitikinęs, kad mano rašliavoje nėra nė krislelio pornografijos, o tik paprasčiausias baksstelėjimas pirštu į kasdieninius dalykus“ (11, p.8).

Siekdamas nemeluoti sau ir rašyti taip, kaip supranta savo personažus, Cinzas turėjo paklusti leidėjų susidarytai nuomonei apie gyvenimą ir intymiąją jo pusę, o tai buvo ne taip paprasta. Net ir bandydamas nusileisti kitų reikalavimams, rašytojas to nepajėgdavo: „Kitaip man neišeina, nesugebu paišyti žmonių be raudonio skruostuose“ (34, p.186).

Iš tiesų, Cinzas apie intymų gyvenimą pasakoja atsargiai ir netiesmukiškai – tai ne „technikos lovoje aprašymas“. Ilgai psichologiškai brandintą ir įtemptai kurtą Stanio ir Monos meilės naktį rašytojas užtraukia širma ir palieka personažus vienus šalia „Didžiojo Metafiziko“ su raudona Monos suknele ant peties. Kurdamas erotiškesnes scenas, rašytojas kalba apie veikėjų išgyvenimus, mėgina suvokti jų psichologiją, siekia atskleisti dvasinius bruožus. Intymusis veikėjų gyvenimas dar nėra vakarietiškas, tačiau jau be tautinio mentaliteto suvaržymų.

Turtuolių sluoksniuose seksas yra perdėtas, gulinėjimas sukelia daugiau nuobodulio negu aistros (pvz., *Raudonojo arklio vasaroje* naktinė šventė Foržerono viloje), moterys knygoje arba suktos, arba

naivos, priklausomos nuo vyrų malonės ir dažniausiai teturinčios tik vieną paskirtį. Tačiau visai kitokia situacija susidaro pagrindinių veikėjų asmeninio gyvenimo sferoje. *Brolio Mykolo gatvėje* rašytojas Jonas gyvena su Yvone nesusituokę, tačiau Joną išimylėjusi Yvonės duktė, su kuria Jonas bendrauja labai atsargiai, nenorėdamas įžeisti, padeda jiems apsispręsti. Jonui „meilė nėra maišoma su kasdieninių reikaliukų dulkėmis, kad joje būtina išvengti „kur buvai, ką veikei“ (1, p.42). Jis atstumtųjų (Bobas, Žeromas), keistų šykštuolių (Sergiejus) draugas. „Meilė yra turtas, bendras gėris“, – teigia jo filosofija.

Paulius yra tarsi idealaus kunigo pavyzdys, neturintis ydų, padedantis prostitutėms ir taip tarsi jas apvalantis. Danielė ir Stanis prieš prasidedant priepuoliams yra meilužiai, tačiau susitikęs Moną, daktaras atsisako tuščių meilės ryšių ir trejus metus laukia sugrįžtančios Monos. Stanis neprašomas padeda sužeistiesiems ar ligos kankinamiems: išgelbsti lėtpjūvėje sužaloto vaikiną, organizuoja Garmolenų patriarcho vaikiaičio gydymą, sutvarko šlubčiojančią Satyro koją, tačiau yra nekalbus: „aš pats mieliau klausydavai kitų“ (6, p.64).

Šventojo Petro šunyne Tomas jau nebe kunigas, tačiau gyvena pagal krikščioniškos meilės principus – padeda, išklauso, pataria. Kunigystę jis meta vardan šeimos ir meilės, tačiau netekęs mylimosios, nebesugeba gyventi kaip anksčiau. Tylus „– Kartais tu keistas... Sėdi susigūžęs, tyli pusvalandį“; „Keistas tu, brolau, sunku žodelį išvilkti, bet kai pradedi...“ (7, p.19, 141). Naujoji meilė Ulai jį apvalo, bet neišvaduoja, ir jis išvyksta į Afriką.

Sutemose erotikos daugiau, bet tai natūralu: čia erotizmas supriešinamas su pokaryje tvyrančia mirtimi, išnykimu, griovimu. Jauni žmonės nori su kaupu atsiimti tai, ką karas, nelaisvė iš jų atėmė.

Erotizmas čia siejasi su gyvybingumu. Tačiau pagrindinis personažas Romas tęsia ankstesnių personažų tradicijas: atsisako pamiltos jaunos vokiečio smuklininko dukters ir išvyksta į Belgiją, kur po trejų metų vėl su ja pasimato. Net ir sunkiais pokario metais šiems personažams moterys nėra siekiamybė: Romas lengvai atsisako Rozmarijos, nesiekia viešbučio savininko pusseserės, nelanko viešnamių. Romas supyksta, kai sužino, kad Bela nori bėgti palikęs savo kūdikį (lietuviška moralė?), kaip ir kiti pagrindiniai lietuviai personažai, tampa nekalbus, nemėgsta apkalbų ir gandų.

Pagrindiniai personažai turi panašių bruožų: tyleniai pasiruošę pulti į pagalbą, išklausti, paguosti, seksualinis gyvenimas nedominuoja, tačiau vyrų likimai susiję su moterimis. Tai ir yra dorovinių vertybių principai, išreiškiantys vidinį lietuviškumą.

PERSONAŽAI IR SIMBOLIKA

Vaizduodamas dvasinį veikėjų pasaulį ir jų aplinką, Cinzas naudojami daugiaprasme simbolika, susijusia su graikų mitologija. *Raudonojo arklio vasaroje* pagrindinis simbolis yra vienaaragis Raudonasis arklys, pasirodantis pagrindinio personažo Stanio Dogenio vizijose. Stanis yra „modernus Adomas, ragavęs uždrausto vaisiaus“ (43, p.529) – narkotinių medžiagų – ir už tai „nutrenktas į ši ašarų slėnį“ (59, p.173), kur turi kančiomis atpirkti nusizengimą dievų ir gamtos dėsniams. Pagal C.G.Jungą Adomas simbolizuoja „kosminį žmogų“, pirmą psichinių galių visumą (18, p.8), slėnis – nusileidimą į gelmę, žinių ir jausmų didėjimą; tai vieta, kur susikaupia nuo kalnų srūvantis vanduo, taigi yra dvasinio susitelkimo, gausos ir gero gyvenimo simbolis (labai tikėtina, kad *Monoje* Stanis pasiliks slėnio kaimelyje). Kelias į slėnį, kaip į bet kokį

pažinimą, nėra lengvas: „Žvelgiant nuo aukštumos, miestelis atrodo pasiekiamas ranka, bet kelias rangėsi slydinėjo pašlaitėmis, suko apie kalvas ir tik po pusvalandžio išsimezgė matytoje aikštelėje“ (6, p.4).

Perkainoti vertybes ir grįžti į ramybės būseną ar jos amžinai netekti verčia Raudonasis arklys, kuris „užpuldavo mane, smogdavo į galvą peilio ašmenimis blizgančiu ragu ir sutrypdavo“ mažiausiai to tikintis, išaugdavo miške, gatvėje, kambaryje: „siena sueižėdavo į besvorius, ore plaukiančius gabalus, ir plyšyje pasirodydavo raudona vaiduokliško arklio galva“ (6, p.10). Jie „amžinybę trunkančią akimirką“ žiūrėdavo vienas į kitą, paskui arklys puldavo.

Raudonasis arklys skandinavų mitologijoje yra mirties žirgas, o persų arklys raudona galva ir vienu ragu – karališkos galybės ir vyriškumo simbolis. Vienaragio ragas laikomas seksualinės galios ir merginų skaistumo simboliu. Pagal padavimus vienaaragi gali pagauti ir prijaukinti tik nekalta mergelė (18, p.305). Romanų dilogijoje Stanis, mylėdamas jaunutę raudonplaukę Moną ir negalėdamas susitaikyti su priepuoliais, bėga nuo jos, tačiau galiausiai jų keliai vėl susipina, ir tikima, kad kartu bus nugalėta juos abu persekiojanti likimo šmėkla. Šiuose kūriniuose vienaaragis simbolizuoja vidinę žmogaus kovą su silpnąja savo puse ir stipriosios triumfą padedant moteriškajam pradui.

Šuo ir katinai *Raudonojo arklio vasaroje* simbolizuoja namų šilumą, ištikimybę. Šuo – berniuko Tserio, šeimininko gyvybę išgelbstinčio miško sargo palydovas. Katinų apstu pas daktarą Rokšą, su vienu iš jų Stanis rytais eina žvejoti. Kačiuką turi ir buvęs kunigas Tomas *Šventojo Petro šunyne*. Saulėtas sodas – žemiško ir dangiško rojaus, kosminės tvarkos, prieglobsčio simbolis, slaugytojai mirtininkų palatose – „mirties angelai“.

Monoje, kartojančioje *Raudonojo arklio vasaros* tematiką, arklio simbolis ne toks ryškus. Monos dvasinis pasaulis siejasi su konkrečiu veikėju Satyru, anksčiau buvusių miškų sargu, Monos vadinamu Miškiniu, kurio namelį supa „rudeningų liūčių išprausto miško kvapas“. Satyrai graikų mitologijoje – vaisingumo simboliai; begalinę jų jėgą simbolizuoja falas. Jie greitai įsimyli, yra įžūlūs ir padūkę, persekioja nimfas ir menades, linkę kivirčytis (47, p.272). Senojoje graikų mitologijoje Satyras buvo miškų dvasia ir tik helenistiniais laikais išsigimė – virto nuolat girtu ožiažmogiu. Cinzo personažas turi satyriškų bruožų („Miškų sargas įsmeigė į nueinančios merginos nugarą užnuodytos strėlės žvilgsnį“), tačiau jis ir luošys, todėl dvigubai nelaimingas, jo meilė virsta neapykanta ir agresija. *Raudonojo arklio vasaroje*, „kai jis ateidavo į kavinę, pasidarydavo šviesiau, pakvipdavo sakais ir saule“ (6, p.7, 27), o *Monoje* jis klausia merginos, ar ji mačiusi mirštantį briedį; nuo jo rankos žūsta Monos tėvas ir slaptai mylėta nauja jo žmona Žanina. Net ir sugydžius Satyro koją, jis negali būti kitoks jau vien todėl, kad jam pravarde davė ir save savotiškai užkeikė lentpjūvių savininkas – Monos tėvas.

Kelias simbolines prasmes Cinzo kūryboje turi raudona spalva. Teigiama prasme – tai gyvenimo, meilės, šilumos, didžiulės aistros ir vaisingumo spalva (Mona yra raudonplaukė, šmėklos skulptūrą griuvėsiuose meilės naktį ji apgaubia savo raudona suknele); neigiama – tai karo, pralieto kraujo, ugnies, neapykantos spalva (pamišusios moterys verpia raudonų siūlų juosta, juodas malūnsparnio šešėlis „perpjovė raudoną saulės diską“ Monai atnešant liūdną žinią).

Neigiama ir raudonos ugnies simbolika. Struktūriniai liepsnos pasikartojimai *Monos* pabaigą išpranašauja ankstesniuose epizoduose: liepsnų atošvaistės ant nu-

šauto tėvo veido, kaip ir anksčiau židinio liepsnos atšvaitai ant mieguistos Satyro galvos; Monos pilį liepsnos apgaubia taip, kaip anksčiau pro vitražą besiliejančių liepsnelių srautas. Ugnis daugelyje tautų laikoma šventa, apvalančia, atnaujinančia; jos naikinamoji jėga dažnai tampa priemone atgimti aukštesniu lygiu (18, p.286). Mirtys ir sudegusi pilis *Monos* pabaigoje leidžia tikėtis dvasinio pagrindinių personažų atgimimo.

Pati Mona yra Stanio-Adomo antroji pusė – Ieva. Ji padeda Staniui ieškoti tikrojo kelio į save, jis yra pirmasis vyras jos gyvenime. Monos skulptūros – Rokso biustas ir Satyro galva – teigiamų ir neigiamų jėgų alegorijos.

Šventojo Petro šunyne Tomo taksi plaukia per rūką „kaip juodas, savo uosto nerandantis vaiduoklių laivas“ (7, p.7). Šis laivas – tarsi pats romanas, kuris yra kelionės, gyvenimo ar gyvenimo kelionės simbolis. Pagrindinis personažas, kaip ir laivas, keliaujantis nuo salos prie salos, sutinka daug žmonių, su jais bendrauja, keičia darbovietes, bet niekur neužsibūna, jo nesulaiko net meilė Ulai. Kitas nepastovumo ir kelionės simbolis – stotis, prie kurios jis sutinka Ulą, joje juodu ir atsisveikina, Tomui pažadėjus parašyti po pusmečio. „Prie staliukų sėdintys žmonės žvilgtelėdavo į laikrodį balto marmuro sienoje, skubiai išgerdavo kavos ar alaus likučius ir išeidavo“ (7, p.172) – toks yra žmonių gyvenimo šiame romane būdas ar apskritai paties gyvenimo principas.

Simboliška ir Ulos palikta Tomui bronzinė skulptūra – skrendanti gyvatė: „– Paroduok tą statulėlę, – staiga atsisuko. – Už tuos pinigus iškask šulinį Sachelyje“ (7, p.173). Senosiose Vidurio Amerikos kultūrose plunksnuotoji gyvatė yra lietaus ir augimo simbolis (18, p.81). Knygos pabaiga leidžia tikėtis, kad gaivinamoji vandens galia suteiks naujų jėgų ir pagrindiniam personažui Tomui.

Cinzo kūryboje kartojasi trys, septyni ir įvairios šių magiškų skaičių kombinacijos. Veiksmas *Monoje* prasideda po trejų metų tarpo, trunka tris dienas. Romas Gaila *Sutemose* su mylima vokietaitė nesimato taip pat trejus metus. Monai sukanka triskart septyni – dvidešimt vieneri.

SANTYKIS SU RELIGIJA

Kaip apstu Cinzo kūryboje erotikos, taip mažai yra Dievo – ši kūrybos bruožą sąlygojo tiek rašytojo pasaulėžiūra, tiek pokario situacija. Jis sakėsi Bibliją perskaitęs dvidešimt kelis kartus, nes ieškojęs savojo Dievo. „Bet aš esu laisvamanis ta prasme, kad nežinau, ar jis yra, ar jo nėra. Mylėt tą Dievą, tikėt juo, tai – nuostabus dalykas“ (45, p.3). Dievo rašytojas neneigė, bet sakė, kad mes dar jo nepažįstame ir gal niekada nepažinsime (11, p.9). „Gerbiu visus dievus, bet nė vienam nepatikėčiau sielos“, – ironizavo autobiografijoje (20, p.193).

Cinzo personažai gyvena pokariu, kai dar neužmiršti karo ir pokario baisumai, tragiškų įvykių suniveliuotos tradicinės vertybės ir išniekintas Dievo įvaizdis. „Tą perkaršusį senelį seniai sudegino Aušvitse“, – pokalbyje su Pauliumi sakė Jonas *Brolio Mykolo gatvėje* (1, p.40). Ekskunigas Tomas jau neatlieka bažnytinių pareigų, tačiau gyvena tikro krikščionių kunigo gyvenimą („mano tikėjimas tvirtas kaip anksčiau“; 7, p.91). Stanis Dogenis neigia Dievą kaip modernaus pasaulio atstovas, intelektualiai įprasminantis savo būtį. Dievas ir krikščionybės principai Cinzo kūryboje skelbiami ne žodžiu, bet krikščionišku gyvenimo būdu, kurio laikosi pagrindiniai personažai.

LITERATŪRINIAI RYŠIAI

Cinzas nespėjo ir negalėjo įsisavinti literatūrinio kultūrinio багаžo, kurį turėjo sukaupusi Lietuva. Nutoles nuo didesnių lietuvių centrų, gyvendamas svetimoje aplinkoje, jis buvo atitolęs ir nuo išeiviskos kultūros. Tačiau susiklosčius tokioms aplinkybėms, rašytojas mėgino išvengti kultūrinės izoliacijos – palaikė kiek galima glaudesnius ryšius su abiem Atlanto pusėmis. „Rašytojo knygų spintose pilna lietuviškų knygų, tiek Lietuvoje išleistų, tiek išeivijoje“, – rašė jo namuose pabuvę žmonės (63, p.3).

Kas keleri metai lankydamasis Lietuvoje, Cinzas įsigijo daug pažįstamų ir žinojo apie ją netgi daugiau už kai kuriuos tenykščius. Paklaustas apie literatūrinę padėtį Lietuvoje, nesuklindavo: „Esu pakankamai gerai susipažinęs su šiuolaikine lietuvių literatūra“, – sakė jis 1989 metais (49, p.3). V.Kazakevičius, kai kurie rašytojai, *Tėviškės* draugija atsiųsdavo jam knygų, gaudavo *Pergalę*, *Literatūrą ir meną*, *Nemuną*, *Gimtąjį kraštą*. Sovietmečio straipsniuose apie Cinzą dažnai buvo galima perskaityti, jog jis domisi šiuolaikine lietuvių literatūra ir tarybinės tėvynės gyvenimu.

1974 metais tvirčiausiais rašytojais Lietuvoje jis laikė J. Avyžių, J. Paukštelį, V. Bubnį, J. Baltušį, M. Sluckį, R. Šavelį (53, p.16). Artimiausi tie, kurių atsiųstas knygas jau buvo perskaitęs: V. Petkevičius (*Apie duoną, meilę ir šautuvą*), R. Šavelis (*Dievo avinėlis*), J. Baltušis („žemai lenkiasi Lietuvos Markui Tvenui už *Parduotas vasaras, Sakmę apie Južą*“), V. Bubnys (myli jo „tykią gerojo žmogaus sielą, tykius pokalbius su savimi“), J. Avyžius (*Degimus* perskaitė per vieną dieną). Vėliau prisideda A. Drilinga, V. Sirijos Gira (Cinzo nuomone, šio rašytojo kūryba arčiausia vakarietiškos galvosenos ir literatūros). Lietuvių rašytojų kūryboje

jis jautė tam tikrą tematikos kartojimąsi, o Vakaruose gyvendamas – dar ir literatūrinį uždarumą (49, p.3).

Išsevijoje išleistų knygų Cinzas gaudavęs mažiau nei iš Lietuvos. „Išsevijos literatūros ragavau tik trupinius, todėl negaliu nusakyti viso kepalo skonio. Esu skaitęs ne daugiau kaip dvidešimt knygų, parašytų išsevijoje“, – sakė E.Cinzas 1974 metais (53, p.16). Tvirčiausiais kūriniais jis laikė V.Ramono *Kryžius*, J.Gliaudos *Namus ant smėlio*, M.Katiliškio *Miškais ateina ruduo*, K.Barėno *Dvidešimt vieną Veroniką*.

Kiek kitoks Cinzo santykis buvo su Vakarų Europos literatūromis. Jis neblogai pažino rusų literatūrą, vokiečių beletristus, amerikiečių rašytojus. Labai mėgo Maupassant'ą, Hervé Baziną, Hemingway'ų, Steinbecką (ypač dėl jo vulgarumo, socialinių tendencijų), Mauriacą, Malraux. Nemėgo Balzaco.

Nustatyti literatūrines įtakas Cinzo kūrybai sunku, nes jo rašymas – bendrosios paprastosios kultūros pažinimas, paveiktas Lietuvos, išsevijos, Vakarų literatūrų. Romanų *Raudonojo arklio vasara*, *Mona* veikėjai savo neramia dvasia, sunkiai suvaldomų aistrų maskavimu primena impresionisto Knuto Hamsuno veikalų personažus. Jo sentimentalumas – hemingvėjiško tipo, su ironijos ir pavojingo ryžto liepsnelėmis akyse. Vienoje greitoje lygiuojasi M.Katiliškis ir A.Škėma, tarp kurių personažų esama tam tikro sentimentalumo ir heroizmo; jų herojai (ciniški kareiviai, filosofuojantys angliakasiai, valkatos-poetai) dažnai patenka į kraštutines situacijas, visi jie gyvena šalia mirties ar beprotybės, jų širdyse plasta praradimo nuojauta ir ilgesys. Šie rašytojai savo veiksmo scena renkasi jau svetimus kraštus.

„Savo demokratinėmis liaudiškomis beletristikos tendencijomis E.Cinzas glaudžiasi prie K.Barėno, o savo svetimšališkos aplinkos autentiškumo vaizdavimu – prie

K.Almeno“ (35, p.187), tik už pastarąjį yra vakarietiškesnis, skeptiškesnis, tolesnis nuo išsevijos psichologijos ir aplinkos įtakų. Ji, kaip ir Barėną, domina ne patriotiniai šūkliai, o žmonės, jautrūs socialinėms negerovėms. Tik skiriasi šių rašytojų tematika: Barėno – lietuviška, o Cinzo – su paslėptu lietuviškumu.

B.Raguotis randa Cinzo tipologinės giminytės su vaizgantiškąja literatūros tradicija – ieškoti žmoguje dvasingumo, humaniškumo deimantiukų (6, p.317). Pr.Visvydas veda paraleles tarp I.Šeiniaus Kuprelio ir Stanio („panašūs luošiai“; 72, p.4).

AUTOBIOGRAFIŠKUMAS

Cinzo romanuose vaizduojamas gyvenimas daugeliu atvejų yra jo paties išgyventos situacijos, o kūrinių herojai – realūs žmonės, į Belgiją ieškodami darbo atvykę emigrantai iš kitų Europos šalių. „Visos mano knygelės daugiau ar mažiau yra autobiografinės“, – sakė pats Cinzas (45, p.3). *Brolio Mykolo gatvės* veikėjai yra iš tiesų gyvenę žmonės. Rašytojas pasikalbėjime su *Draugo* redakcija yra nurodęs, kad personažams turėjo gyvus modelius: gyveno Brolio Mykolo gatvėje, tad gerai pažinojo senį Armaną, matydavo jį sėdintį ant slenksčio, dirbinėjantį ar gurkšnojantį Emilio kavinėje. Kiti tikri veikėjai: Šv. Kristupo parapijos klebonas, Emilis, Magi, Rene, Šarlis, italo Džiuzepės šeima, notarienė, anglė, Jonas, Yvone, Simonė, Gy, durininkas Sergiejus, Stepana, Haris, tėvas Simonelis. Kunigas Paulius – vaizduotės kūrinys, tačiau rašytojas norėjo tikėti, kad Paulius gyvas kažkur kitur, kur gyvena visų dievų ir visų vadų užmiršta lietuvių grupelė. „Aš dažnai ir pats nebesusivokiu, kur pasibaigia vaizduotė, kur prasideda tikrovė“, – teigė rašytojas (71, p.1).

Rašydamas *Raudonojo arklio vasarą*, E.Cinzas „turėjo gyvą pavyzdį“, kurį labai gerbė, mylėjo: jis apsinuodijo narkotikais

ir gulėjo psichiatrinėje ligoninėje. Pats Cinzas, norėdamas tikroviškai pavaizduoti narkotikus vartojančio žmogaus būseną, su gydytojo priežiūra kartą jų pabandė. Savo herojui autorius suteikė jaunystės draugo pavardę. „Namas, kuriame pas vietos gydytoją Roką ilgesniam laikui apsistoja Stanis, beveik tiksliai atitinka prieškarinę rietaviškių Petravičių trobą“ (10, p.6).

Autorius pasakoja apie tai, ką pats gerai pažįsta: šachtas, dispečerio darbą taksi bendrovėje, vakarinius ir naktinius lėbavimus baruose ir kavinėse. *Šventojo Petro šunyne* du trečdaliai personažų yra realūs žmonės. Kurdamas šį romaną, rašytojas teigė, kad „tas viešbutukas tikrai egzistavo, aš jame gyvenau bene keturis metus“ (4, p.10). Kritikų peikiama personažų gausa Cinzo nesusikurta – visi romane minėti angliakasiai, tarnautojai, bedarbiai, dirbantys vaikinai ir „dirbančios“ merginos, kurios išlaikė vaikus, afrikiečiai, olandai, rusai, ukrainiečiai, ispanai iš tiesų gyveno viešbutyje. Šiame romane rašytojas pavaizdavo ir save: „Tas portugalas surašo romaną ir vis plėšo. Tarškina mašinėle ir vis jam negerai“ (75, p.14).

Sutemose Cinzas sudėjo daugelį savo gyvenimo istorijų. Romano personažai taip pat turėjo savo prototipus. Vieną vadino Blondžiu, kitą Algiu. Su vienu jų, įsikūrusiu Australijoje, rašytojas iki pat mirties palaikė ryšį. *Mėlynakiame žyde* vienas iš herojų turėjo būti mokytojas, o tapo baltaraiščių vadu.

Akivaizdu, kad minčių savo kūriniam Eduardas Cinzas sėmėsi iš problemiško santykio su literatūros lauku bei visuomene, kuriems ir nuo kurių jis priklausė. Jo sakymas atsirado iš negalėjimo rasti savo tikrosios vietos, gal todėl tikrovėje vykusias paieškas perkėlė į romanus, kuriuose tiek daug veikėjų ir tiek mažai pastovumo.

IŠVADOS

Eduardas Cinzas – išskirtinė asmenybė tarp lietuvių išeivijos prozininkų tiek keistai susiklosčiusiu savo likimu, tiek netradiciniais kūriniių siužetais bei veikėjais. Jis vengė išorinės lietuviškos tematikos, vaizdavo nepagražintos pokarinės Belgijos, kurioje gyveno, realijas. Galima teigti, kad šio rašytojo kūryba daugeliu atvejų yra autobiografinė: autorius pasakoja tai, ką pats gerai pažįsta, romanuose vaizduojamas gyvenimas yra jo paties išgyventos situacijos.

Cinzo kūrinuose vaizduojami sudėtingi išrautų iš normalios tautinės aplinkos ir patekusių į svetimą realybę žmonių gyvenimai, sudužę dvasiniai pasauliai. Personažų tautybė nėra griežtai apibrėžiama, tačiau ją išduoda nesąmoningas lietuviškumas, pasireiškiantis veikėjų mąstyme, vertybėse, jų sprendimuose bei elgsenoje. Intymus veikėjų gyvenimas nėra vakarietiškas, tačiau jau be tautinio mentaliteto suvaržymų.

Pagrindiniai Cinzo veikėjai yra vyrai, dėl vienokių ar kitokių priežasčių pradę dvasinę pusiausvyrą, besiblaškantys ieškodami gyvenimo pasparties, tyleniai, pasirenę pulti į pagalbą, išklausti, paguosti. Moterys nepasižymi originaliais charakteriais ar moterišku temperamentu. Kiek spalvingesnis pagrindinės romano *Mona* veikėjos, pasakojančios pirmuoju asmeniu, paveikslas, tačiau taip pat neįaučiame kiek gilesnio moteriškos prigimties tyrinėjimo.

Su graikų mitologija sietini gausūs kūriniių simboliai praturtina romanus savitais atspalviais bei atmosfera, suteikia veikėjams įdomių akcentų ir leidžia geriau suvokti jų vidinį pasaulį. Rašytojo kūryboje dažnas raudonos spalvos, skaičių 3 ir 7 vartojimas.

Nutolęs nuo didesnių lietuvių centrų, gyvendamas svetimose aplinkose, Cinzas buvo atitolęs ir nuo Lietuvos, ir nuo

išėiviškosios kultūros, tačiau sugebėjo išvengti kultūrinės izoliacijos. Jo rašymas – bendrosios paprastosios kultūros pažinimas, kuriam daugiausia įtakos turėjo Vakarų literatūros. Tinkamai įvertinti Cinzo kūrinis išėivijai trukdė rašytojo politinis užsiangažavimas – ke-

lionės į gimtinę ir knygų leidimas sovietinėje Lietuvoje. Tuo tarpu Lietuvoje juos buvo bandoma išsprauti į socialinio realizmo rėmus. Pasikeitus politinei ir kultūrinei situacijai, daugiareikšmę jo kūrybą pamėginta įvertinti naujame kontekste.

ŠALTINIAI

1. *Cinzas E.* Brolio Mykolo gatvė [Novelių romanai]. Čikaga, A.Mackaus knygų leidimo fondas, 1972.
2. *Cinzas E.* Raudonojo arklio vasara [Romanas]. Čikaga, A.Mackaus knygų leidimo fondas, 1975.
3. *Cinzas E.* Mona [Romanas]. Čikaga, A.Mackaus knygų leidimo fondas, 1981.
4. *Cinzas E.* Spąstai [Apsakymai]. Vilnius, Vaga, 1981.
5. *Cinzas E.* Šventojo Petro šunynas [Romanas]. Čikaga, Ateitis, 1984.
6. *Cinzas E.* Raudonojo arklio vasara; Trys liūdesio dienos (Mona) [Romanai]. Vilnius, Vaga, 1986.
7. *Cinzas E.* Šventojo Petro šunynas; Itališkos novelės [Romanas, novelės]. Vilnius, Vaga, 1990.
8. *Cinzas E.* Sutemose [Romanas]. Vilnius, Lietuvos rytas, 1996.
9. *Cinzas E.* Keletas išpūdžių Lietuvoje // Europos lietuvis. 1975. Lapkričio 11, 18, 25; gruodžio 2, 9, 16; 1976. Sausio 1.

LITERATŪRA

10. *Aneris S.* [S.Krivickas]. „Nieko gražiau nėra už Rietavą“ // Gimtasis kraštas. 1977. Gruodžio 1.
11. *Antanaitis A.K.* Eduardas Cinzas ir jo brolio Mykolo gatvė // Akiračiai. 1972. Nr.8. P.8, 9.
12. *Antanaitis A.K.* Pusė tuzino romanų-II // Ten pat. 1985. Nr.3. P.4, 5.
13. *Antanaitis A.K.* Romanas ir apysaka // Ten pat. 1982. Nr.6. P.11.
14. *Antanaitis A.K.* 1972-ji (romano) metai išėivijos literatūroje // Metmenys. 1973. Nr.25. P.177–178.
15. *Barėnas K.* Spalvingasis dr. Stanis Dogenis // Akiračiai. 1976. Nr.1. P.7.
16. *Bartasevičius V.* Eduardas Cinzas: „Mes išsaugojome nugalėtojų būdą“ // Lietuvos rytas. 1995. Liepos 8.
17. *Bartasevičius V.* E.Cinzas: „Mėginau suprasti nublokštuosius į Vakarus“ // Ten pat. 1996. Gegužės 11.
18. *Becker U.* Simbolių žodynas. Vilnius, Vaga, 1995.
19. *Bindokienė D.* Pasimatymas brolio Mykolo gatvėje // Laiškai lietuviams. 1973. Nr.2. P.58–59.
20. Eduardas Cinzas // Egzodo rašytojai: Autobiografijos. Vilnius, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1994. P.192–194.
21. Eduardas Cinzas: „Mums reikia gerai plaukiančio javo“ // Kauno tiesa. 1990. Spalio 27.
22. *Eidintas A.* Lietuvių kolumbai. Vilnius, Mintis, 1993.
23. *Erlickas J.* Tartum pro tolvaizdį // Metai. 1991. Nr.9. P.179–181.
24. *Godunavičienė J.* Eduardas Cinzas į Lietuvą nebeatvažiuos // Vakarinės naujienos. 1996. Sausio 22.
25. *Gombrowicz W.* Dienoraštis (1953–1956). T.1–2. Vilnius, Vyturys, 1998.
26. *Jankus J.* Svečias iš anapus vandenyno // Draugas. 1977. Balandžio 9.
27. *Jonynas V.A.* Iškunigis J.Ragauskas gyvas... ir gyvena Briuselyje // Ten pat. 1984. Lapkričio 24.
28. *Kas yra kas*, arba, kaip kiti sako, *Who is Who* (Nacionalinis horoskopas – Eduardas Cinzas) // Gimtasis kraštas. 1987. Sausio 1–7.
29. *Kašauskas R.* Taip skaudu yra rašyti... // Lietuvos aidas. 1996. Sausio 26.
30. *Kašauskas S.* Eduardas Cinzas – rašytojas, žemaitis, literatūros riteris // Lietuvos rytas. 1996. Sausio 26.
31. *Kauzonas F.* Mūsų literatūros rabinas iš Belgijos // Respublika. 1994. Liepos 22.

32. *Kazakevičius V.* Brolio Mykolo gatvėje // Pergalė. 1970. Nr.8. P.181–184.
33. *Kazakevičius V.* Eduardo Cinzo netekus // Diena. 1996. Sausio 22.
34. *Kazakevičius V.* Kokios bus „Trys liūdesio dienos“? // Pergalė. 1980. Nr.1. P.185–187.
35. *Kazakevičius V.* Knyga ir jos recenzija // Ten pat. 1976. Nr.3. P.185–187.
36. *Kazakevičius V.* Naujokas – rietaviškis // Ten pat. 1968. Nr.6. P.186.
37. *Kazakevičius V.* Susipažįstant ir su kūryba // Gimtasis kraštas. 1971. Rugpjūčio 12.
38. *Kelertienė V.* Iš mūsų pasakojimo pirmuoju asmeniu istorijos // Metmenys. 1984. Nr.47. P.129–145.
39. *Kubilius J.* Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas. Vilnius, Vaga, 1983.
40. Laiškai iš Plungės // Saulutė. 1992. Lapkričio 20–27.
41. *Lankutytė M.* Antroji pažintis // Pergalė. 1987. Nr.2. P.177–179.
42. *Laqueur W.* Europa mūsų laikais (1944–1975). T.4. Chicago, JAV LB Kultūros Taryba, 1976.
43. Lietuvių egzodo literatūra (1945–1990). Čikaga, Litanistikos institutas, 1992.
44. *Limantas A.* Ką kalbėjo Eduardas Cinzas // Kauno tiesa. 1991. Birželio 11.
45. *Milkevičius G.* „Kristau Karaliau, šito nereikėjo“ // Tėviškės žinios. 1990. Lapkričio 10.
46. *Miltenienė A.* Dviejų kūrėjų kelias // Ūkininkas. 1998. Nr.1. P.4.
47. Mitologijos enciklopedija. T.1. Vilnius, Vaga, 1997.
48. *Mockūnas L.* Eduardas Cinzas. Raudonojo arklio vasara // Books Abroad. 1976. Vol.50. Nr.2. P.447.
49. *Morkus G.* „Rašysiu Lietuvai“ // Kibirkštis. 1989. Gegužės 23.
50. *Naujokaitis Pr.* Lietuvių literatūros istorija (1944–1975). T.4. Chicago, JAV LB Kultūros Taryba, 1976.
51. *Nyka-Niliūnas A.* [slap. *Kostas Rauda*]. Brolio Mykolo gatvė // Aidai. 1973. Nr.10. P.475–476.
52. *Pilaitis G.* Eduardas Cinzas: „Nuoskaudas palikime praeičiai“ // Tiesa. 1991. Liepos 26.
53. Pokalbis su Cinzu apie klaikią vienatvę būryje // Akiračiai. 1974. Nr.8. P.7, 16.
54. *Pranka J.* Šunyno mįslė // Naujasis Židinys. 1991. Nr.3. P.62–63.
55. *Raguotis B.* Keli žodžiai apie E.Cinzo kūrybą // E.Cinzas. Raudonojo arklio vasara; Trys liūdesio dienos. Mona. Vilnius, Vaga, 1986. P.314–318.
56. *Raguotis B.* Platesnė pažintis // Gimtasis kraštas. 1981. Gegužės 28.
57. *Ruys M.* On the Way of Autonomy (1944–1979) // M.Ruys. The Flemings. Lanco, Tielt and Bussum, 1981.
58. *Ruseckaitė A.* Paskutinis pasimatymas su rašytoju Eduardu Cinzu // Kauno diena. 1996. Sausio 27.
59. *Staknienė A.* Vienaragis tyko kalnų slėny // Metmenys. 1977. Nr.33. P.163–174.
60. *Šatkuvienė V.* Pridėti nors lašeliu // Literatūra ir menas. 1981. Spalio 17.
61. *Šiaudinytė D.* Eduardas Cinzas // Vakarinės naujienos. 1990. Birželio 1.
62. *Šilbajoris R.* Eduardas Cinzas. Brolio Mykolo gatvė // Books Abroad. 1973. Vol.47. Nr.1. P.200.
63. *Šingūda E.* Vakaras su Cinzu // Apžvalga. 1990. Gruodžio 16–31.
64. *Urbonas A.* Švyturio šviesa // Vakarai. 1991. Nr.2. P.39–42.
65. *Urbonas A.* Tėvynės meilė – žmoguje // Knygnešys. 1990. Nr.6. P.8–11.
66. *Valiukėnas D.J.* Eduardas Cinzas. Mona // World Literature Today. 1982. Vol.56. Nr.2. P.381.
67. *Vidžiūnienė R.K.* Cinzo žmogus – dabar ir čia // Draugas. 1976. Balandžio 24.
68. *Viržintas I.* Gimtinę išimylėjęs // Bičiulis (Kelmė). 1990. Birželio 16.
69. *Viržintas I.* Jau vieneri, kai jo nėra // Ūkininkas. 1997. Nr.3. P.8–9.
70. *Viržintas I.* Karalius: prisiminimai apie rašytoją Eduardą Cinzą // Žemaitis (Plungė). 1997. Sausio 25.
71. „Vis giliau grimztu į vaikystės pomėgį“ // Draugas. 1973. Sausio 20.
72. *Visvydas Pr.* Priešiškumo ir meilės painiavos // Ten pat. 1982. Sausio 16.
73. *Visvydas Pr.* Tamsoje besijuokiantis žmogus // Ten pat. 1975. Lapkričio 29.
74. *Zalatorė S.* Svajonė – tai trobelė prie Platelių // Klaipėda. 1991. Birželio 22.
75. Žmogui yra viena kalba // Literatūra ir menas. 1987. Lapkričio 28.

Giedrius ŽIDONIS

BETWEEN HONOUR AND CONDEMNATION

Eduardas Cinzas

A b s t r a c t

Eduardas Cinzas (1924–1995) takes a special place among the Lithuanian exile prose writers both because of his exceptional fate and his unconventional plots and characters. In his fiction, he avoided overt use of Lithuanian themes and concentrated on creating realistic images of post-war Belgium, in which he lived at the time. To a large extent his fiction is autobiographical – the author speaks about various life situations which he experienced himself.

Cinzas' prose is about complicated lives of people, uprooted from their familiar environment and thrown into a foreign reality. The nationality of these people is not strictly defined, yet their way of thinking, values and decisions betray Lithuanian character. Though without features of national mentality, Cinzas' characters are not westerners in their personal lives.

The main characters are men who have lost their psychological balance – silent, fervently looking for support, ready to give support, listen and console. Women characters are not original, nor do they exhibit womanly temperament. An exception could be Mona, who is the narrator of her own story;

however this character also lacks deeper analysis of women's nature.

Numerous symbols in Cinzas' novels reveal connection with Greek mythology, thus enriching his works with a distinctive atmosphere and providing his characters with interesting features. Red colour and the numbers three and seven stand out prominently in Cinzas' works.

Alienated from the Lithuanian exile culture, living in strange surroundings far from larger Lithuanian centres, Cinzas, nevertheless, managed to escape complete cultural isolation. His writings reflect perception of culture in a wider sense, where the western influence is most strongly felt. Because of his political stance, Cinzas was probably not completely understood by other Lithuanian exile writers. He visited Lithuania and published books there under the Soviet regime. On the other hand, in his native country, his works were treated within "the socialist realism" framework. Only when the political and the cultural situation changed, attempts were made to evaluate Cinzas' works in a new context.